

La nova realitat del capitalisme

Francisco Tirado Serrano
Ana Gálvez Mozo

PID_00182148

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Què és el capitalisme?	9
1.1. L'esperit del capitalisme	12
1.2. Les formes del capitalisme	15
1.2.1. Què és el fordisme?	15
1.2.2. Què és el postfordisme?	16
2. El capitalisme i les seves crítiques	18
2.1. La crítica artista	18
2.2. La crítica social	19
3. Crisi i renovació del capitalisme	24
3.1. Tres reivindicacions	25
3.2. Respostes a la crisi	26
3.3. El discurs de la flexibilitat	28
4. Societats liberals i neoliberals	31
4.1. L'acció de la norma	34
4.2. La societat civil	35
4.3. Empresaris d'ells mateixos: l'auge de les societats neoliberals	37
4.4. El control en les societats neoliberals	39
5. El ciutadà de les societats neoliberals	42
5.1. Un món de marques	42
5.2. Ciutadà consumidor d'opcions polítiques	44
6. És possible un capitalisme social?	46
Resum	48
Glossari	51
Bibliografia	53

Introducció

La crisi econòmica que va començar fa uns quants anys ha transformat completament les nostres realitats. Ha canviat les nostres maneres de treballar, de relacionar-nos amb les institucions, l'activitat pública de l'estat, com ens definim com a treballadors i, en definitiva, la nostra manera de viure. La transformació ha estat tan profunda i tan accelerada que algunes persones han passat, literalment, en vint-i-quatre hores, d'una situació socialment acomodada a una en què depenen de l'ajuda de l'estat o dels seus familiars per cobrir les seves necessitats quotidianes més immediates i urgents.

Tot això mostra que, quan s'analitza la realitat del nostre present, més enllà d'elements superficials com les modes, els avenços tecnològics evidents, etc., ens enfrontem al desafiament d'entendre les relacions econòmiques i de producció que la conformen. És a dir, examinar el nostre present significa analitzar el que denominem *capitalisme*.

Però no ens hem de confondre, el capitalisme és molt més que una manera d'organitzar la producció i l'activitat econòmica. En l'actualitat és una ideologia i un sistema que conforma completament la nostra vida social. L'ésser humà no pot entendre els seus desitjos, les seves creences i les seves conductes al marge del marc d'activitat que delimita el sistema capitalista.

Aquest estableix com treballem i la rellevància que tindrà el treball en la nostra vida. Delimita com són les nostres societats, com vivim la dimensió cultural i com establim relacions amb altres persones. Doncs bé, examinar l'efecte d'aquest marc sobre la nostra vida, ciutadans del segle XXI, és el gran horitzó d'aquest mòdul.

Per dur a terme aquesta finalitat obrirem les seves pàgines preguntant-nos com es pot definir la paraula *capitalisme*. Avaluarem aquesta definició i mostrarem que el capitalisme és un sistema que ha sobreviscut enfront de l'opinió de molts economistes i filòsofs, perquè s'ha sabut adaptar a les transformacions històriques i mutar, d'acord amb aquestes transformacions, en el seu funcionament. Per tant, quan parlem de *capitalisme*, haurem de tenir en compte que hi ha hagut diverses formes de capitalisme. El sistema que es va configurar, per exemple, al principi del segle XIX té poc a veure amb el sistema que hi ha en l'actualitat.

Després de la definició mostrarem que el sistema capitalista va rebre grans crítiques pràcticament des que va néixer. Analitzarem aquestes denúncies i detallarem com el sistema hi va respondre. En essència, es pot afirmar que la resposta va consistir en la profunda transformació del capitalisme, que ens ha portat al punt en què ens trobem en l'actualitat: la ideologia de la flexibilitat.

Així, si alguna cosa caracteritza el nostre present en relació amb el capital és el discurs de la flexibilitat. Vivim un moment històric en què es vindica la flexibilitat en tots els aspectes econòmics i productius de la nostra vida. Ha sorgit un capitalisme flexible que postula una defensa radical de la desregulació total i de l'absència de control de la seva activitat.

Com ja hem esmentat, el capitalisme és molt més que un mètode d'organitzar la vida econòmica. Per tant, en el mòdul revisarem el correlat *societal* que sempre comporta el sistema capitalista. En aquest sentit, parlarem de *societats liberals i neoliberals* per definir l'estructura sociocultural que s'implementa amb l'auge del sistema capitalista.

Tots dos tipus de societats estan estretament emparentats, però no són exactament la mateixa cosa. Entre totes dues hi ha diferències importants. Per exemple, mentre que les societats liberals entenen el mercat com una estructura quasinatural que es regula sola, les neoliberals l'assumeixen com un artefacte cultural que ha de ser intervingut, no en el contingut, sinó en les condicions de possibilitat i funcionament. De la mateixa manera, les primeres van assumir que l'individu és un subjecte lliure que no necessita la tutela de l'estat o la religió per a regular-se. Així, van defensar que la noció de *norma* –fonamentada i legitimada per discursos experts– era el millor substitut de la figura del sobirà. Les segones, per contra, assumeixen aquest principi però el consideren insuficient. Per tant, el radicalitzen. En les formes de vida que ofereix el neoliberalisme el subjecte es converteix en un empresari d'ell mateix que regula tots els aspectes de la seva vida quotidiana com si estigués immers en una activitat empresarial perpètua d'inversió i reinversió. En aquesta línia, el subjecte de les societats neoliberals és una entitat que bàsicament es dedica a consumir. És el perfecte ciutadà consumidor.

Tancarem el mòdul parlant de *capitalisme social*. Aquesta noció implica una crítica i un límit als plantejaments neoliberals i a l'activitat del capitalisme flexible. El capitalisme social vindica que es pot pensar l'activitat del sistema capitalista des d'una perspectiva que assumeixi que hi ha maneres i mecanismes de generar una riquesa que ens beneficiï a tots i creï societats més justes i igualitàries.

Objectius

Amb l'estudi d'aquest mòdul, l'alumnat ha d'assolir els objectius següents:

1. Saber definir la noció de *capitalisme* i comprendre'n les implicacions en l'anàlisi de la nostra vida quotidiana.
2. Conèixer les transformacions històriques i les crítiques que ha rebut el sistema capitalista.
3. Conèixer la definició de *capitalisme flexible*.
4. Examinar el tipus de societat que acompanya l'auge del sistema capitalista: societat liberal i societat neoliberal.
5. Examinar l'impacte que el capitalisme i els seus correlats socials tenen sobre la vida de l'ésser humà.
6. Conèixer la definició de *capitalisme social*.

1. Què és el capitalisme?

Capitalisme i *treball* són dues paraules omnipresents en la nostra vida quotidiana. Les utilitzem en el nostre dia a dia, les llegim freqüentment en la premsa, les sentim en els mitjans de comunicació audiovisuals i hi recorrem a elles sovint per definir la realitat que ens ha tocat viure; és a dir: el nostre present immediat. Això s'ha tornat encara més cert els últims anys amb l'esclat de la crisi econòmica actual.

No obstant això, sabem què és realment el capitalisme?, què és el treball en l'actualitat?, quina relació s'estableix entre tots dos termes?, i el que és més important: quins efectes tenen aquestes realitats sobre nosaltres, ciutadans del segle XXI, i la nostra quotidianitat immediata? A continuació respondrem aquestes preguntes centrant-nos en l'examen de la noció de *capitalisme* i en el proper mòdul revisarem la relació que hi ha entre totes dues.

Les característiques que se solen atribuir a la noció de *capitalisme* quan s'intenta esbossar el tipus de realitat que designa són les següents:

- 1) El capitalisme és un sistema en què els mitjans de producció (tecnologia, terra, capital, etc.) tenen un caràcter privat. És a dir, pertanyen a alguna persona o grup.
- 2) En la situació anterior, la vida econòmica s'articula i s'ordena a partir d'una relació entre compradors i venedors. El mercat és el mitjà que regula i permet aquesta vida. En aquest sentit, el treball és un recurs al servei de la relació comprador-venedor.
- 3) Tant els compradors com els venedors actuen en un sistema de llibertat que els permet maximitzar-ne el benefici. Per tant, en el capitalisme és completament legítim que compradors i venedors intentin treure el màxim profit possible de la seva relació.
- 4) Aquesta relació té un estatus privat i es considera que la intervenció del sector públic ha de ser mínima. S'assumeix que aquesta relació té la capacitat de regular-se a si mateixa, de posar-se límits i controls.

5) La relació lliure i privada entre compradors i venedors crea riquesa. La riquesa és bona i beneficia el conjunt de la societat.

Es podrien donar centenars de caracteritzacions similars a les anteriors. No obstant això, alguns autors com Boltanski i Chiapello (2002) sostenen que encara és possible establir una definició més senzilla del capitalisme. Ells plantejgen que aquest sistema es defineix per una fórmula mínima que posa l'accent en el següent:

"la exigència de acumulació ilimitada de capital mediante medios formalmente pacíficos."

Boltanski i Chiapello, 2002, pàg. 35.

Aquesta afirmació seria una cosa així com el mínim comú denominador que apareix en totes les definicions i les caracteritzacions de la noció de *capitalisme*.

El capitalisme s'entén com un circuit en què hi ha una posada en circulació permanent de capital dins d'un entramat econòmic (representat pel mercat), amb l'objectiu de produir beneficis, o sigui, incrementar el capital que es va posar en circulació, i, al seu torn, tornar a invertir aquests beneficis buscant nous guanys.

L'**acumulació de capital** no consisteix a emmagatzemar riqueses o objectes valuosos a les nostres cases i llars, diners als bancs o immobles a les nostres ciutats i pobles. De cap manera! Aquestes formes concretes de riquesa no tenen interès en si mateixes en el sistema capitalista. L'únic objectiu important és la transformació permanent del capital, dels béns, de les adquisicions, etc., mitjançant el moviment continu de la inversió i la reinversió.

Per tant, la definició que retindrem de *capitalisme* queda expressada perfectament en la fórmula següent:

Capitalisme = moviment de capital

Tenint això en compte, no és desgavellat afirmar que hi ha una espècie de distància conceptual entre el capital com a sistema de funcionament, com a lògica, i les formes materials de riquesa que genera. Això confereix al capitalisme un caràcter abstracte i, al mateix temps, poderós, atès que parlem d'una lògica cultural de funcionament que està més enllà de la realitat material que produeix. És a dir, una cosa és el **sistema d'inversió i finances** que utilitzem per a fer circular els nostres capitals i una altra de molt diferent és el **conjunt d'objectes que podem comprar** amb aquests capitals.

Per tant, molts experts sostenen que el capitalisme s'ha d'entendre com **una estructura** o fenomen cultural més enllà del mer àmbit econòmic.

En aquest sentit, alguns autors estableixen una clara diferència entre el **capitalisme**, d'una banda, i l'economia **de mercat**, de l'altra.

Serien coses relacionades però diferents. La segona és anterior a l'aparició de la norma d'acumulació il·limitada que enuncïàvem fa un instant.

Diversos historiadors han mostrat que l'economia de mercat es remunta als mercats ambulants i fires que se celebraven a l'edat mitjana i que probablement van tenir l'origen més antic en l'economia de l'Imperi romà. En aquests mercats es reunien camperols, artesans, senyors, etc., i compraven i intercanvien els productes del seu treball. El preu no era una cosa establerta, es negociava en el mateix moment de la compra i l'objectiu d'aquestes activitats no era tant l'obtenció d'un benefici o l'acumulació de recursos com la venda dels productes generats en el treball propi a un preu just i raonable. El sistema capitalista sorgirà més tard, recorrerà a l'economia de mercat però no en dependrà. És més, aquests historiadors han provat que l'acumulació capitalista només es doblega a la regulació del mercat quan se li tanquen altres maneres més directes d'obtenir beneficis, per exemple, el monopoli o el pacte de preus entre tots els subministradors d'un mateix producte.

Així, és un mite pensar que el **mercat regularà ell mateix** l'activitat capitalista. Aquesta, quan ho pot fer, opta per establir mecanismes que assegurin els beneficis ràpids i evitin les regles de competitivitat del mercat.

Un exemple molt habitual són els **monopolis**. Les grans empreses o companyies tendeixen a pactar preus abans que competir entre elles. D'aquesta manera asseguren uns beneficis per a totes que, altrament, o no seria evident que es produïrien o el marge podria disminuir. Entre altres raons perquè una lliure competència entre subministradors d'un producte significa immediatament reduir-ne el preu de venda. Per a evitar reduir preus, es pacta i es generen els monopolis esmentats.

Des d'aquesta perspectiva, capitalista és tota persona que posseeixi un excedent i l'inverteixi per extreure un benefici que incrementi l'excedent originari.

Fernand Braudel

Fernand Braudel va ser un dels primers historiadors que va diferenciar entre *capitalisme* i *economia de mercat*. De la mateixa manera va mostrar que els actors del capitalisme transgredeixen quan poden les regles del mercat buscant maximitzar-ne els beneficis i obtenir-los a curt termini. Per exemple, va constatar que en l'activitat capitalista és habitual i no una excepció l'ús d'informació privilegiada per a fer algun negoci, les estratègies per a allunyar rivals en una activitat econòmica o l'ús de la força per a introduir productes i capital en circuits reticents a l'entrada de rivals.

Exemple

L'exemple més clar és l'accionista que inverteix els seus diners en una empresa i espera per això una remuneració.

Un altre element típic que caracteritza el capitalisme és el **règim salarial**. És a dir, en el sistema en què actua el capital hi ha una part de la població, més o menys àmplia, que no posseeix gens de capital o en posseeix molt poc. Aquestes persones han de vendre la seva força de treball per sobreviure.

Resumint, a la pregunta **què és el capitalisme?** respondrem el següent:

- 1) Un sistema que mobilitza capital per produir més capital.
- 2) Que no s'ajusta a una economia de mercat si pot evitar-ho.
- 3) Que no pretén acumular objectes concrets o riqueses materials.
- 4) Que es caracteritza per una estructura binària en què hi ha algunes persones que posseeixen capital per invertir i altres que no en tenen.

1.1. L'esperit del capitalisme

Si s'analitza amb atenció, el capitalisme és un **sistema econòmic completament absurd**.

- D'una banda, les persones que venen la seva força de treball perden la propietat sobre el resultat directe d'aquest treball i, per tant, la possibilitat de fer una vida que no estigui vinculada a la subordinació d'aquesta venda.
- De l'altra, les persones que inverteixen i compren força de treball, és a dir, els capitalistes, es troben, al seu torn, encadenats a un procés agònic, que no té fi, totalment abstracte i dissociat de la satisfacció de necessitats immediates de consum, encara que aquestes necessitats siguin d'absolut luxe.

Per aquestes raons, molts autors han pensat que no és gens evident per què ens adherim al sistema capitalista i, per tant, cal buscar explicacions per a aquest fet.

Aquestes explicacions pretenen entendre com el capitalisme sobreviu en el temps i s'estén en l'espai.

És una veritat inqüestionable que històricament el capitalisme no ha parat de créixer i d'estendre's des que va aparèixer al Renaixement i es va consolidar posteriorment durant la Revolució Industrial.

Règim salarial

Com mostren els historiadors, el règim salarial no ha parat de créixer al llarg de tota la història del capitalisme i ha reemplaçat a poc a poc el treball autònom que es donava principalment en l'agricultura i l'artesania.

Exemple

En l'actualitat, per exemple, hem assistit a la seva imposició en països d'ideologia socialista, com ara Rússia, la Xina o la mateixa Cuba.

Si això és així es deu al fet que s'ha pogut fonamentar en un nombre de justificacions compartides que n'han fet un ordre acceptable i fins i tot desitjable, l'únic possible o, almenys, el **millor dels ordres possibles**. Alguns sociòlegs denominen aquest conjunt de justificacions *esperit del capitalisme*.

L'esperit del capitalisme és el conjunt de creences associades a l'ordre capitalista que contribueixen a justificar-lo, a mantenir-lo i a legitimar-lo. És a dir, l'expressió faria referència a la **ideologia** que justifica precisament el compromís amb aquesta lògica de funcionament.

La veritat és que s'han donat moltes raons per a explicar aquesta adhesió.

Alguns, per exemple, han invocat **motivacions de tipus material**. Aquestes serien evidents per al treballador assalariat, que necessita el salari per a viure; però no són de cap manera lògiques per al propietari l'activitat del qual, un cop superat un cert llindar de riquesa i d'acumulació, ja no està lligada a la satisfacció de necessitats personals i immediates.

No obstant això, malgrat que el sentit comú ens pugui dir que un assalariat se suma al sistema capitalista per aconseguir un salari que li permeti viure, molts psicòlegs del treball han mostrat com d'insuficient resulta aquesta motivació. Els seus estudis mostren que la remuneració econòmica mai és prou elevada per a suscitar el compromís i avivar l'entusiasme cap al treball que es du a terme. El salari, com a molt, es pot considerar una raó per a continuar en una ocupació, però mai per a implicar-s'hi completament i totalment.

Des de les ciències socials s'han buscat arguments diferents de l'anterior i s'ha plantejat que l'adhesió al sistema capitalista s'ha d'entendre en termes de **marcs ideològics** que es desenvolupen amb l'aparició històrica d'aquest sistema. Ho justifiquen i estructuren el conjunt de regles, normes, pressupòsits, assumpcions i creences que utilitzem en la nostra vida quotidiana.

Per exemple, un dels fundadors de les ciències socials, **Max Weber**, va plantejar en un estudi que es considera un clàssic en l'anàlisi del capitalisme que aquest va representar l'aparició d'un conjunt d'elements ètics que inspiren els empresaris en les seves accions a favor de l'acumulació de capital. És a dir, el sorgiment del capitalisme va representar la instauració d'una nova relació moral dels éssers humans amb el seu treball.

Weber sosté que a partir de la Reforma apareix la creença que el deure de cada ésser humà es compleix mitjançant l'exercici d'una professió al món, és a dir, en les activitats temporals. Això s'oposa frontalment a la idea catòlica que aquesta realització només s'aconsegueix en la vida religiosa fora del món terrenal.

Així, el treball es configura com una espècie de vocació religiosa que exigeix ser complerta. Això oferirà un punt de suport normatiu als comerciants i empresaris que estan posant en marxa el sistema capitalista a la fi del segle XVII. Amb el desenvolupament històric del capitalisme aquest marc ideològic es consolidarà i, finalment, on triomfin les pràctiques capitalistes triomfarà aquesta ideologia que l'alimenta i el justifica.

Més recentment, **Albert Hirschman** ha rebutjat tant els motius materials que hem esmentat fa un instant com l'anàlisi weberiana. Des del seu punt de vista, les raons de l'adhesió al sistema capitalista són estrictament polítiques.

El seu argument planteja que al segle XVIII, les elits, especialment representades pel moviment de la **Il·lustració**, van presentar les activitats lucratives que comportava el desenvolupament del sistema capitalista com un bé comú per a tota la societat. L'acumulació i la circulació de capital representaven un excedent de riquesa en la societat que, a més d'enriquir-ne només uns quants, permetia que augmentessin els llocs de treballs, els salaris que es pagaven, els serveis que s'articulaven, etc.

Aquest marc ideològic es va estendre per tota l'Europa occidental i va constituir la base justificadora més essencial del sistema capitalista. Aquest marc és tan poderós que quan en l'actualitat expliquem el triomf del capitalisme o recorrem a raons per explicar per què ens adherim a les seves regles de joc, sempre recorrem a arguments basats en aquestes idees.

Així, no és poc habitual que en els debats televisius, en la premsa o des de mitjans acadèmics, quan s'invoca les bondats del capitalisme, s'afirmi el següent:

- 1) és cert que uns quants s'enriqueixen molt, però
- 2) no és menys cert que la circulació de capital fa que la resta de persones obtinguin uns beneficis que en un altre tipus de sistema economicosocial no obtindrien. És a dir, sense saber-ho, reproduïm els arguments de Hirschman.

En definitiva, la conclusió que podem extreure d'aquests plantejaments és que el capitalisme no solament neix, sinó que apareix acompanyat d'un conjunt d'idees, creences i formulacions que el justifiquen. El tipus i el contingut d'aquestes encara és un debat obert en les ciències socials i humanes.

Lectura recomanada

L'estudi clàssic de Max Weber es titula *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*. Hi ha una traducció excel·lent al català editada per Edicions 62.

Lectura recomanada

L'obra de Hirschman en la qual es poden trobar tots aquests arguments és: **A. Hirschman (1999). Las pasiones y los intereses: argumentos políticos a favor del capitalismo previos a su triunfo.** Barcelona: Península.

1.2. Les formes del capitalisme

Alguns autors sostenen que el capitalisme ha experimentat diverses mutacions al llarg de la seva història. **Hardt i Negri** (2002), per exemple, mantenen que han estat tres les més importants.

1) La primera fase del capitalisme es va donar al llarg dels segles XVII i XVIII i va estar dominada pel sector primari de l'economia, és a dir, per l'agricultura i l'extracció i venda de metalls. La força de treball era bàsicament mà d'obra esclava: indis i negres a les colònies americanes, peons i camperols a Europa. En aquesta fase es produeixen dues realitats diferents. La primera consisteix en el fet que les metròpolis europees exploten de manera intensiva les seves colònies. La segona és que com a resultat d'aquesta explotació s'acumulen enormes capitals en les metròpolis. Aquest capital s'invertirà en tecnologia i serà el germen de la Revolució Industrial.

2) Cap al final del XVIII es produeix una transformació en la manera de producció capitalista i el sector hegemònic de producció passa a ser el secundari, o sigui, la indústria. La força de treball que es recluta ja no és esclava, sinó assalariada, són especialment obrers que treballen en fàbriques. Aquesta es converteix en el lloc privilegiat de producció i la mercaderia pren la forma d'objectes materials transformats industrialment amb l'ajuda de la tecnologia. La Revolució Industrial crea la imatge arquetípica que tenim del capitalisme. Una classe patronal que aprofita la força de treball d'una classe obrera per a crear plusvàlua o benefici.

3) Finalment, la tercera fase apareixeria a mitjan segle XX. En aquesta fase, el sector productiu predominant és el denominat *sector serveis* o *tercer sector*. La informació, la seva producció i gestió es torna fonamental en la producció. És el pas del mode fordista de producció al postfordista, en què ens trobaríem en la nostra més recent actualitat. En aquestes condicions el capitalisme emfatitzaria més el vessant financer que productiu. És a dir, es buscava abans obtenir benefici especulant que creant estructures productives (fàbriques, tecnologia, etc.).

Vídeo recomanat

Recomanem la visió del documental guardonat amb un Óscar *Inside Job*. En les seves imatges s'explica molt bé com es va generar la crisi actual i el paper que el capitalisme financer i especulador hi va tenir. <http://www.youtube.com/watch?v=FzrBurlJUNk>

1.2.1. Què és el fordisme?

El fordisme és un sistema de producció que apareix a mitjan segle XX i busca l'especialització tant del producte com del seu productor. Això implica una transformació tant de la manera de funcionar de les empreses com una reducció de costos.

La lògica del fordisme és que si hi ha un volum més gran d'unitats d'un producte qualsevol (fet que es produeix gràcies a l'especialització esmentada) i el cost és reduït (per la raó temps/execució), hi haurà un excedent del que es produeixi que superarà numèricament la capacitat de consum de l'elit. Aquest plus sobrant, atès el reduït cost de producció que té, es podrà vendre més barat i ser consumit per les classes treballadores.

És a dir, el fordisme implica per al sistema capitalista l'**ampliació de la base dels possibles consumidors**. És l'època en què apareix la figura de l'obrer especialitzat amb un estatus superior al del proletari de la Revolució Industrial, i també sorgeix la classe mitjana del model nord-americà.

1.2.2. Què és el postfordisme?

Enfront d'aquest sistema de producció, el postfordisme imposa la **generació i la gestió d'informació, coneixement i símbols**.

Així, la producció es torna immaterial, és a dir, el que es ven com a mercaderia ja no són només objectes materials transformats i produïts en fàbriques, sinó imatges, representacions i estils de vida que circulen pels mitjans de comunicació i que són produïts amb noves tecnologies d'investigació, disseny i màrqueting.

En el postfordisme la força de treball hegemònica no és la de l'obrer, més o menys especialitzat, sinó que és mà d'obra altament qualificada, que ja no ven el cos sinó el cervell i la creativitat. Aquesta força es recluta en el sector de treballadors *freelance* que no tenen contractes fixos, sinó que treballen per projectes.

A més, la producció ja no està estandarditzada, com passa en el fordisme, en què les peces estaven llestes per endavant per a ser acoblades i ofertes com a mercaderia, sinó que en el postfordisme les empreses mai no saben per endavant què és el que produiran. I, per tant, incorporen la investigació com un element central del procés de producció.

Les diferències entre el fordisme i el postfordisme queden clarament resumides en la taula 1.

Taula 1

Fordisme	Postfordisme
1) Busca l'especialització d'obrer i productor.	1) Opera amb treballadors i productors ja especialitzats.
2) Busca la reducció de costos productius.	2) No li preocupa la reducció de costos.

Fordisme	Postfordisme
3) Busca produir més unitats per vendre-les més barates.	3) Treballa amb símbols, idees, llenguatge, opinió.
	4) La investigació tecnicocientífica passa a formar part del procés productiu.

2. El capitalisme i les seves crítiques

Les crítiques al capitalisme, el denominat *anticapitalisme*, són gairebé tan antigues com el mateix capitalisme. Pràcticament des que va néixer van aparèixer els seus detractors.

La formulació d'una crítica implica prèviament la vivència d'una experiència desagradable, alguna cosa que suscita una queixa. O dit d'una altra manera, una font d'indignació.

En el cas del capitalisme les **fonts d'indignació**, segons Boltanski i Chiapello (2002), han estat de quatre tipus:

1) El capitalisme ha estat entès com a font de **desencantament i d'inautenticitat** dels objectes, les persones, els sentiments i, en general, del tipus de vida que està associat a aquest sistema.

2) El capitalisme s'ha associat a l'**opressió més fèrria**. Aquest sistema s'oposa a la llibertat, a l'autonomia i a la creativitat dels éssers humans sotmesos sota el seu imperi, d'una banda, a la dominació del mercat com a força impersonal que fixa els preus, designa els homes i els productes serveis desitjables i rebutja la resta i, de l'altra, a les formes de subordinació de la condició salarial (disciplina d'empresa, estreta vigilància per part dels caps i enquadrament mitjançant reglaments i procediments).

3) El capitalisme s'ha vist moltes vegades com a font de **misèria** dels treballadors i de **desigualtats** d'abast desconegut en el passat.

4) El capitalisme ha estat sinònim molt sovint d'**oportunisme i egoisme** que, afavorint els interessos particulars d'un grup, actua com a destructor dels llaços socials i de les solidaritats comunitàries.

Prenent com a punt de partida aquestes quatre fonts d'indignació, el pensament social distingeix dos grans tipus de crítica al sistema capitalista: la **crítica artista** i la **crítica social**. En les descripcions següents seguirem les propostes generals de Boltanski i Chiapello (2002).

2.1. La crítica artista

A la fi del segle XIX va adquirir força una crítica al sistema capitalista que va consistir en la invenció d'una forma de vida alternativa a la que ofereix aquest sistema. Aquesta alternativa reivindicava una **vida bohèmia** i denunciava les

dues primeres fonts d'indignació que acabem d'assenyalar: el desencantament i la inautenticitat, i l'opressió que caracteritza el món burgès associat al capitalisme.

Aquesta crítica assenyala la pèrdua de sentit i, més específicament, la **pèrdua del sentit del que és bell** que es desprèn de l'estandardització i de la mercantilització generalitzada que no solament afecta els objectes quotidians, sinó també l'art, la política i els éssers humans.

Els partidaris de la crítica artista insistien en la voluntat objectiva del capitalisme i de la societat burgesa d'incorporar, dominar i sotmetre els éssers humans a un treball prescrit amb el simple objectiu d'obtenir beneficis econòmics. En aquest moviment l'ésser humà és desproveït dels elements més sublims que el caracteritzen: la seva capacitat de creativitat, de solidaritat, les seves tradicions populars, les seves comunitats, etc.

Intel·lectuals i artistes van liderar aquesta crítica, d'aquí ve la seva denominació. El seu model establia una divisió dicotòmica entre els **burgesos**, d'una banda, posseïdors de terres, de fàbriques, béns, etc., i obsessionats a acumular contínuament riqueses i, de l'altra, el **món de la cultura i l'art** compromès amb la crítica de la lògica anterior i la recerca d'unes arrels estètiques enterrades pel sistema capitalista.

Retinguem de la crítica artista l'establiment d'una dicotomia radical entre el sistema capitalista i el món de la cultura. Tots dos àmbits apareixen enfrontats. I el segon es postula com a antídoto i salvació enfront del primer.

Com bé sabem avui dia, aquesta contraposició és **completament errònia**. Des del final del segle XIX l'art i la cultura s'han convertit ràpidament en un objecte privilegiat del capitalisme. En l'actualitat s'inverteix en art i s'hi especula, es genera capital en el món de la cultura i es negocia àmpliament en els productes culturals.

2.2. La crítica social

El segon tipus de crítica recull totes les fonts d'indignació, però fent un èmfasi especial en les dues últimes: la misèria i la desigualtat que comporta el capitalisme, d'una banda, i la realitat egoista i oportunista que implementa aquest sistema, de l'altra. El treball de **Karl Marx** representa el nucli fonamental de la denúncia social.

Marx va arrencar la seva crítica constatant un fet econòmic històric: com més avança el capitalisme més s'empobreixen els treballadors. En la lògica del capital el treballador és espoliat, perd sistemàticament el fruit del seu treball i té el mateix destí que els objectes que produeix.

És a dir, la desvaloració del món humà creix amb la valorització de les coses.

A través del seu treball, l'ésser humà transforma la realitat natural i en el sistema capitalista es produeix el fenomen que el treballador no exerceix control sobre el que produeix. Marx denominarà aquest fenomen **alienació**.

En el sistema capitalista l'ésser humà perd el control del que produeix i, per tant, s'aliena en la seva activitat i productivitat quotidiana.

Des del seu punt de vista, el capitalisme és un sistema que es fonamenta en la profunda alienació dels treballadors. L'alienació té dues grans conseqüències socioculturals:

- En primer lloc, les relacions humanes es redueixen a relacions de mercat i,
- en segon lloc, l'individu acaba concebut com una entitat autònoma aïllada en si mateixa.

L'ésser humà neix en societat i és modelat per aquesta (les seves facultats, gustos, desitjos, capacitats...). Tot individu és el terme de la cultura acumulada per les generacions precedents. I tot això se subverteix i anul·la en el capitalisme.

Malgrat això, Marx es considera un pensador optimista i creu que l'alienació es pot superar si s'aconsegueix abolir la propietat privada.

Si s'extirpa la relació entre l'alienació i el treball assalariat, s'acabarà reorganitzant la societat. El producte d'aquesta reorganització és denominat **realitat comunista**. En aquesta realitat no es nega la individualitat de cada persona. Al contrari, es respecta i es permet l'expansió de les capacitats i les potencialitats de cada individu.

Sens dubte, l'obra més coneguda de Marx és **El capital**. Hi va intentar explicar la dinàmica de la societat burgesa i desvetllar a poc a poc la llei econòmica que presideix el seu moviment de desenvolupament.

El capital arrenca el seu examen mostrant que en el sistema capitalista no es produeix exclusivament per a cobrir les pròpies necessitats. Hi ha un mercat d'intercanvi amb unes dimensions terriblement àmplies. Així, tota **mercadèria** produïda té dos valors: un **valor d'ús** i un altre **de canvi**.

Marx pren dels economistes clàssics la premissa que qualsevol objecte només té valor en la mesura que s'ha exercit una certa força de treball humà per a produir-lo. I les condicions de producció industrial permeten que un treballador produeixi en un dia molt més del necessari per a cobrir el cost de la seva subsistència.

Tot el que produeix i que va més enllà del que necessita és **plusvàlua**, un excedent de valor que queda en possessió del capitalista. Categories tradicionalment importants en l'economia com ara els preus, les rendes, els tipus d'interès, etc. són rellevants per a Marx, però no tant com la relació social que està en l'arrel de totes elles: una **explotació profunda**.

El sistema capitalista busca competitivament la plusvàlua. Això, al seu torn, defineix una **paradoxa profunda** en el seu interior, que consisteix en el següent:

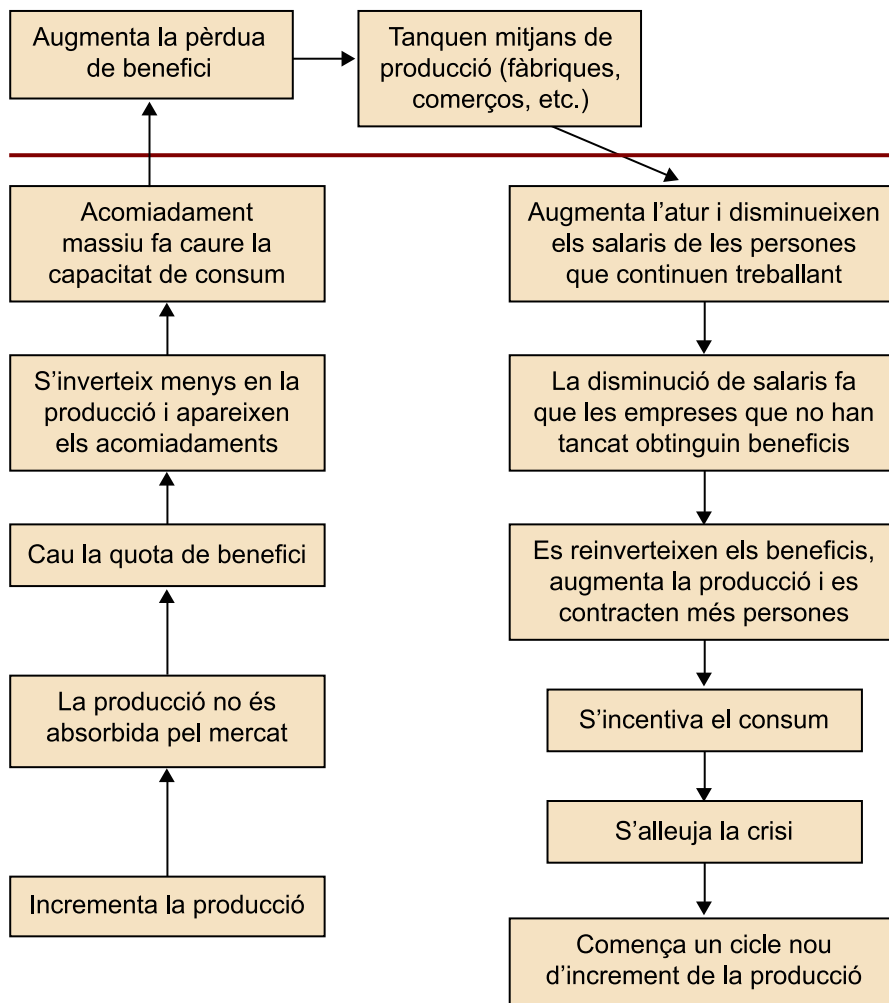
- 1) El capitalisme augmenta sense parar la seva producció i aspira a maximitzar els seus beneficis. No obstant això, quan la producció sobrepassa el nivell que pot absorbir el mercat, cau la quota de guany.
- 2) Si els beneficis dels propietaris dels mitjans de producció disminueixen, deixen d'invertir en aquests mitjans i s'acomiada força de treball.
- 3) L'acomiadament massiu fa caure la capacitat adquisitiva del consumidor, esdeveniment que encara accentua molt més la pèrdua de benefici dels productors.
- 4) Finalment, tanquen mitjans de producció.

5) El tancament de fàbriques i empreses augmenta l'atur. Com que hi ha excedent de mà d'obra, cau el salari que es paga per la força de treball.

6) No obstant això, la condició anterior permet que els mitjans de producció que han aguantat la crisi sense fer fallida repunten la seva quota de benefici: paguen menys als seus treballadors i s'incrementa el seu marge de benefici.

7) Això permetrà augmentar el nivell d'inversió, s'activarà la producció, es contractarà nova força de treball, s'incentivarà el consum i s'alleujarà la crisi. Aconseguit aquest punt, comença de nou tot el cicle.

Amb aquesta anàlisi, Marx mostra que les **crisis del capitalisme** no són un col·lapse o risc del sistema, sinó un mecanisme regulador que permet restaurar un cert equilibri quan s'aconsegueix un nivell determinat de sobreproducció.

A més, el capitalisme necessita una quota d'aturats, un exèrcit de reserva que serveix per a controlar els salaris. Per a Marx, mentre que la classe capitalista acumula cada vegada més riquesa, els salaris de la classe obrera no poden pujar més enllà del nivell de subsistència.

Com hem esmentat fa un instant, malgrat el seu diagnòstic social, l'obra de Marx és profundament optimista. Sosté que el capitalisme tanca el germen de la seva pròpia destrucció i transcendència. Això és així mentre els canvis socials objectius associats a la producció capitalista permeten que el proletariat **adquireixi consciència** de la seva condició d'espoli. Aquesta consciència és el primer pas per a desplegar una **praxi revolucionària** que permeti l'adveniment d'un altre tipus de societat: la comunista.

No obstant això, com ja hem indicat diverses vegades, si alguna cosa ha caracteritzat el capitalisme ha estat la seva **capacitat d'adaptació**. Malgrat els diagnòstics de Marx i tota la tradició marxista, el capitalisme no ha sucumbit a les seves contradiccions internes. S'ha transformat per sobreviure i s'ha sabut adaptar als profunds canvis històrics dels últims segles.

Així, de tots els sistemes econòmics coneguts, el capitalisme ha resultat ser el més resistent. Probablement això es deu a dues qüestions importants:

- 1) El capitalisme s'implementa com a quelcom més que un simple sistema econòmic, es configura com tot un sistema ideològic i sociocultural.
- 2) El capitalisme té l'habilitat de transformar-se i de mutar per a adaptar-se a les transformacions històriques.

3. Crisi i renovació del capitalisme

El sistema capitalista es va enfrontar a un dels seus moments més crítics en el decenni de **1968-1978**. En aquest període va aparèixer un moviment social ofensiu que va desbordar àmpliament els límits de la classe obrera; un sindicalisme molt actiu, una crítica acadèmica poderosa a la divisió de les classes socials, moviments revolucionaris reclamant sistemes comunistes i una profunda crisi de productivitat a causa de les males relacions entre gestors empresarials i la força de treball.

En suma, el capitalisme es va enfrontar als desafiaments següents:

- Descontentament generalitzat a les universitats.
- Mobilització sindical.
- Grups terroristes.
- Baixa i mala producció a les empreses.

En aquest període, la crítica artística i la social es conjuguen i actuen en paral·lel. Un exemple del que s'ha dit és la crisi francesa del **maig del 68**, en què la revolta estudiantil i l'obrera es donen la mà per rebutjar conjuntament el sistema capitalista i el tipus de societat que implica.

Els **estudiants** denuncien el desencantament, la inautenticitat, la misèria de la vida quotidiana, la deshumanització, la pèrdua d'autonomia i l'absència de creativitat que imposa l'imperi del capital. Els **obrers**, per la seva banda, critiquen el poder jerarquitzat, l'autoritarisme, els horaris imposats, la lògica taylorista a les fàbriques, la divisió del treball i les tasques imposades.

És a dir, en el decenni que s'inicia el 1968 s'expressen totes les fonts d'indignació que hem esmentat i mentre que la crítica artística que representen els estudiants demana unes quotes d'autonomia més elevades, la crítica social expressada pel moviment obrer demana més seguretat social i laboral.

Durant aquest decenni són habituals les vagues i els conflictes oberts al carrer. Però hi ha altres indicadors que assenyalen que s'està donant una profunda crisi en el sistema capitalista. Els més importants són: índexs d'absentisme elevats, una rotació de personal com mai abans s'havia conegut, una qualitat del treball i del servei que genera el desinterès dels treballadors, incompliments de terminis, endarreriments en la producció, clima de descontentament a les fàbriques o casos de sabotatge.

La situació és tan greu que el maig de 1971 té lloc a París, sota l'auspici de l'OCDE, una reunió d'experts pertanyents a diferents països de l'Europa occidental, els Estats Units i el Japó que van dedicar diversos dies a discutir només la situació. Les conclusions que van sortir d'aquesta reunió remarcaven el següent:

- Les economies industrials travessaven per una revolució que no tenia fronteres culturals.
- Aquesta revolució no es limitava únicament al món del treball, sinó que també incloïa el de la cultura.
- La commoció revolucionària estava posant en escac el sistema de producció capitalista.

3.1. Tres reivindicacions

Hi ha tres grans grups de reivindicacions que criden l'atenció dels experts i desperten la seva màxima preocupació durant aquest convuls període:

- L'ampli rebuig del treball per part dels joves.
- Les vagues i la crisi dels obrers desqualificats.
- Les reivindicacions d'autonomia i participació en el control de l'empresa que fan obrers qualificats i comandaments intermedis (enginyers, tècnics qualificats, etc.).

1) La primera preocupació mostra que els joves, en el decenni que ens ocupa, no volen treballar, especialment a la indústria, i són molts els que trien la via de la marginació com a opció de vida. Es rebutgen el ritme, els horaris i les formes de vida que ofereix el treball industrial.

Alguns estudis estimen que en països com França el nombre de joves de menys de vint-i-cinc anys que va optar per una vida marginal va ser d'uns 800.000 a la fi de 1975.

2) La segona preocupació es fa ressò d'un moment històric marcat per una sèrie de vagues dures i perllongades que s'estenen per tots els països de l'Europa occidental. Hi ha grans vagues a França, Alemanya, Itàlia i la Gran Bretanya. Els obrers sense qualificació van protagonitzar aquests esdeveniments i van reivindicar tot tipus de millores laborals.

3) Durant la dècada dels anys seixanta i principi dels setanta, Europa experimenta un increment accelerat del procés de racionalització del treball i de la taylorització, que és paral·lel a un augment de la grandària de les empreses i una concentració creixent del capital.

El cas espanyol

El cas espanyol és diferent. El període de convulsions socials començarà una mica més tard i estarà directament relacionat amb la lluita contra la dictadura franquista. Per aquesta raó, ni sociòlegs ni historiadors inclouen el nostre país en la llista de nacions que van travessar per aquesta època de mobilitzacions socials.

Aquesta transformació de l'aspecte productiu del sistema capitalista va anar acompanyada d'una onada de protestes fetes per obrers qualificats, comandaments intermedis, enginyers i tècnics. Aquests col·lectius entren en una rebel·lió oberta, se sindiquen i expressen la seva solidaritat amb estudiants i obrers no qualificats. La reivindicació d'aquest grup d'assalariats qualificats es va centrar en la demanda de seguretat laboral, autonomia i participació en el control i la gestió de les empreses en què treballaven.

3.2. Respostes a la crisi

El sistema capitalista va reaccionar donant dues grans respostes a la crisi del decenni 1968-1978.

1) La primera va consistir a buscar nous mecanismes i eines que augmentessin la motivació en el lloc de treball. De la mateixa manera, es va negociar amb els sindicats i per primera vegada en la història van aparèixer els acords interprofessionals. Es van incrementar els salaris, es va reforçar l'estabilitat laboral i la seguretat i van augmentar els períodes de vacances.

Durant aquesta època apareix la noció de *diàleg permanent amb els agents socials* i la de *salari mínim interprofessional*. De la mateixa manera, es van redactar els primers estatuts del treballador. La majoria de governs europeus es va plantejar que era imprescindible mantenir un diàleg obert amb tots els agents socials si es volien mantenir la pau social i un alt nivell de productivitat a les fàbriques i empreses.

No obstant això, tots els avantatges obtinguts pels assalariats s'aconsegueixen a costa de mantenir l'*statu quo* del poder de l'empresa. És a dir, la patronal s'oposa a tot repartiment de poder en la seva organització interna i a la participació directa dels treballadors en la seva gestió.

En aquest sentit, la patronal francesa, per exemple, emetrà un informe en què afirma el següent:

"en materia de gestión de las empresas, la autoridad no puede repartirse; la experiencia constante nos muestra que cualquier otra fórmula conduce a la impotencia. La presencia de un hombre responsable al frente de la empresa es lo que permite que el ejercicio oportuno de la autoridad asuma la forma humana y que el necesario diálogo con los asalariados quede asegurado."

Boltanski i Chiapello, 2002, pàg. 268

2) La segona resposta va partir de l'assumpció que les protestes contra el sistema capitalista eren en realitat una revolta contra les condicions de treball i particularment contra el taylorisme. Així, durant el decenni que ens ocupa, psicòlegs i sociòlegs plantejaren la necessitat de revisar les condicions de tre-

Què és el taylorisme?

El taylorisme és un sistema d'organització del treball creat per Frederick Winslow Taylor. Bàsicament, consisteix a establir amb claredat i precisió la divisió de les diferents tasques d'un procés de producció. L'objectiu és augmentar la productivitat i evitar el control del treballador sobre els temps del procés productiu. Taylor va elaborar el seu sistema d'organització racional aplicant mètodes científics d'orientació positivista i mecanicista per a analitzar la relació entre l'obrer i les tècniques modernes de producció industrial.

Mesures molt conegudes que apareixen en aquesta època

Mesures molt conegudes que apareixen en aquesta època seran formació professional contínua, pagament mensual de les retribucions, participació en els beneficis, formació permanent dels treballadors, quatre setmanes de vacances pagades, baixa maternal, llei de jubilacions, etc.

ball, abolir la producció en cadena i buscar una consciència de la relació entre satisfacció en el treball i el compliment de tasques més complexes realitzades de manera autònoma.

Per tant, en aquest moment apareix una preocupació important per la **formació del treballador**. Es busca una organització de la producció que trenqui amb el taylorisme (apareix el **toyotisme**) i es comença a recomanar que la jerarquia de cada empresa tracti de comprendre i satisfer, i fins i tot prevenir, les reivindicacions individuals dels assalariats. Es pretén, d'aquesta manera, sostenir el control de la força de treball als sindicats per a donar-lo a la direcció de l'empresa.

Durant aquests anys apareix la figura del **mànager**. És un conseller tècnic que intervé entre la direcció de l'empresa i els assalariats i que té la tasca d'introduir principis de gestió democràtica a l'empresa. Es promouen les formes de representació directa dels assalariats, com ara els cercles de qualitat, els grups de debat sobre el treball, etc.

Aquest enriquiment de l'activitat laboral s'acompanya d'horaris **flexibles i incentius** que promouen l'autonomia i la creativitat.

Aquestes dues respostes van generar diversos **efectes socials**.

El més important va ser un **arraconament i una marginalització** progressius **dels sindicats**. Els empresaris van aconseguir un alt control de la força assalariada gràcies a la promoció de més autonomia d'aquesta força i a una profunda transformació en el lloc de treball i en els processos productius.

En aquest sentit, es desmantellaran les unitats i les estructures organitzatives clàssiques (fàbriques que concentren tots els moments d'un procés productiu, establiments, departaments, etc.) i les categories de persones que imperaven en el món laboral clàssic (classes socials, grups professionals, etc.). O sigui, els sindicats aniran perdent gradualment la base social sobre la qual havien crescut i elaborat el seu discurs.

L'espai que deixen totes aquestes estructures i categories serà ocupat ràpidament per noves formes laborals, com la connexió en xarxa de diferents unitats productives d'una mateixa organització, el fenomen de la deslocalització, que situarà físicament la mateixa empresa en diversos països, el desenvolupament massiu de la subcontractació, el just a temps, la polivalència en el treballador, la subcontractació o *outsourcing*, etc.

Un únic concepte començarà a circular en els discursos polítics i acadèmics per a descriure totes aquestes transformacions: **flexibilitat**.

Què és el toyotisme?

El toyotisme es diferencia del taylorisme en el següent:

- 1) defensar una noció de treball flexible,
- 2) plantejar un augment de la productivitat per mitjà de la gestió i l'organització (just a temps o *just in time*) i
- 3) organitzar el treball a la fàbrica a partir d'un esforç combinat que supera la mecanització i la individualització de la cadena fordista.

La flexibilitat es conforma com el discurs que millor descriu el funcionament del nou capitalisme que ha sorgit després de la crisi del final dels seixanta i com una justificació de les operacions que posa en marxa en el món del treball.

Així, la flexibilitat és presentada com l'única possibilitat que té una organització d'adaptar sense tardança el seu aparell productiu i el seu nivell d'ocupació a les evolucions de la demanda i les crisis cícliques del mercat.

3.3. El discurs de la flexibilitat

Des de la seva aparició, el discurs de la flexibilitat no ha parat de créixer i guanyar força. De fet, per a molts experts descriu el moment present del sistema capitalista. Segons el seu parer, el sistema capitalista s'ha transformat en un sistema productiu i financer caracteritzat per la flexibilitat en tots els seus aspectes definitoris.

La flexibilitat és un discurs que planteja fer front als avatars del mercat modulant costos salarials segons la demanda a curt termini.

Per a això fa falta suprimir les constriccions que pesen sobre la contractació, l'acomiadament, els horaris de treball, la naturalesa i la durada dels contractes laborals, l'accés al lloc de treball interí, etc.

En definitiva, la flexibilitat planteja que totes les dimensions que fan referència al que és productiu i al que és laboral s'han de **desregular** i han d'estar sempre obertes a un canvi i un ajust permanents de funcionament. Això inclou la força assalariada i els llocs de treball.

El sistema capitalista que s'esbossa després del discurs de la flexibilitat té poca veure amb la figura clàssica del segle XIX. El patró autoritari i rígid deixa pas a mànagers especialistes en relacions humanes i socials, disposats a negociar, improvisar, atendre el conflicte amb mecanismes d'adaptació, etc. Aquestes figures atenen les demandes dels seus treballadors de manera individualitzada i mai de manera col·lectiva. Per tant, es generen **carreres i mecanismes de promoció** absolutament personals i individualitzats.

Les **demandes col·lectives**, el vell conflicte grupal que promovien els sindicats i, en definitiva, la clàssica solidaritat treballadora desapareixen.

El discurs de la flexibilitat assumeix que **la norma és el canvi** i, per tant, tots els actors implicats en el procés productiu han d'estar preparats per a gestionar aquest esdeveniment. En aquest sentit, la flexibilitat rebutja els lligams de qualsevol tipus de burocràcia, reivindica la flexibilitat completa en els horaris, el teletreball o l'acció per objectius.

Jeff Bezo

En una entrevista recent, Jeff Bezo, fundador d'Amazon.com, es definia ell mateix com un "ionqui del canvi".

La flexibilitat també implica un canvi en la manera com els treballadors consideren les seves ocupacions. Aquestes es **mecanitzen** absolutament, i faciliten les tasques i l'esforç físic de l'empleat. No obstant això, com assenyalen alguns estudis, això no facilita de cap manera que s'estrenyi la relació entre el treballador i la seva activitat laboral. A més, apareix el fenomen de la desaparició de les carreres laborals a llarg termini. Com que una ocupació està subjecta a la norma de la flexibilització, la seva permanència dependrà de les exigències del mercat i els requisits estratègics que usi l'empresa que la defineix per a fer-hi front. Així, en l'actualitat no és infreqüent que un mateix lloc de treball es redefineixi cada dos o tres anys.

En el sistema capitalista antic, els empresaris assumien un determinat nivell de risc per a obtenir beneficis. És a dir, feien inversions i acceptaven guanyar o perdre. En l'actualitat, aquest risc s'estén fins als assalariats.

La flexibilitat espera que els empleats juguin amb les seves vides arriscant els salaris i les vides personals en sotmetre's a una lògica de canvi d'activitat laboral permanent.

Això comporta que, en general, siguin només les **persones més joves** les que es poden sotmetre a aquesta lògica i, per tant, les més grans quedin arraconades. El capitalisme flexible és un capitalisme de persones joves en què no tenen cabuda els més grans de quaranta anys.

Richard Sennet

Richard Sennet és un autor que ha analitzat en profunditat els canvis que comporta per al món laboral el capitalisme flexible. En una de les seves obres titulades *La corrosión del carácter* (Anagrama, 2000) explica que va visitar una fleca on havia fet una investigació 25 anys abans i va trobar un entorn laboral que no va reconèixer. Es va topar amb un espai de treball completament mecanitzat, on la tasca del forner, que exigia un cert esforç físic envoltat de calor i un cert desordre, havia estat desplaçada per botons i ordinadors. "A casa meva és on realment faig pa, on sóc forner; aquí simplement premo botons", li va comentar un dels principals empleats de la fleca.

La flexibilitat organitza el lloc de treball d'una manera completament diferent. Ara, emergeixen els equips que valoren aptituds "toves", com saber escoltar o ser cooperatiu i adaptable. La teoria actual de la direcció d'empreses diu que aquests canvis donen poder als treballadors, i oportunitats perquè despleguin els seus talents individuals i la seva força creativa.

Però en aquest fet alguns autors observen el desplegament d'un **mecanisme de control poderós**.

La **pressió entre els iguals** d'un equip és molt més poderosa que la que exerceixen les relacions asimètriques entre un patró i un empleat.

D'aquesta manera, la direcció d'una empresa pot distribuir i exercir poder i control sense que li passi factura directa, ja que és l'esquema de parells iguals el que actua i no el de les relacions asimètriques. La pressió dels col·legues substitueix el vell treball del director.

Per a autors com Richard Sennet o Zigmund Baumann, en el cor de la flexibilitat hi ha la més dura indiferència cap a les persones. La seva atenció cap a objectius a curt termini no requereix confiança ni esforç, ni necessitat per a crear una comunitat. La desaparició de carreres pot ser una tragèdia per a persones l'autoestima de les quals depèn de la seva ocupació. Les persones són avui tan d'un sol ús com els gots de plàstic de les flexibles oficines on treballen aquestes corporacions flexibles.

"La flexibilidad que hoy tanto se celebra no proporciona, no puede hacerlo, ninguna guía de conducta para una vida ordinaria. Los nuevos maestros han rehusado tener carreras en el sentido habitual de la palabra, caminos donde la gente podía viajar, esos caminos de acción duraderos y prolongados son hoy territorios extraños."

Sennet, 2000, pàg. 45.

El quadre següent resumeix les principals diferències entre el capitalisme tradicional i el denominat *flexible*.

Taula 2. Diferències entre capitalisme tradicional i capitalisme flexible

Capitalisme tradicional	Capitalisme flexible
S'assumeix que hi ha una demanda a llarg termini.	S'assumeix que la demanda sempre es dona a curt termini, ja que està subjecta a l'efecte de les modes i els canvis tecnològics.
S'accepta la regulació d'alguns aspectes de la dimensió productiva (condicions d'acomodament, estatut del treball, etc.).	Es desregula completament l'aparell productiu.
Un lloc de treball podia durar decennis. Per tant, es podien definir carreres a llarg termini.	El lloc de treball canvia ràpidament, es redefeix a partir de les exigències d'una demanda a curt termini.
En el lloc de treball només s'exigien les competències directament relacionades amb l'elaboració de l'objecte o producte.	Màxima mecanització del lloc de treball. S'exigeix en el lloc de treball el domini de competències com la col·laboració, el treball en equip, etc.
Les relacions de poder i el control social s'establien de manera vertical. És a dir, entre el patró i el treballador.	Apareixen el control i les relacions de poder horitzontals. És a dir, s'estableixen relacions de vigilància entre parells iguals.

4. Societats liberals i neoliberals

La paraula *capitalisme* ens fa pensar immediatament en l'àmbit econòmic, en la producció de grans corporacions o petites empreses, en productes, compres i vendes. No obstant això, com hem esmentat anteriorment, parlar de capitalisme significa també parlar de política, ideologia i societat.

El capitalisme és molt més que un sistema productiu. S'ha conformat com un **sistema total** que abraça tots els aspectes de la vida de l'ésser humà.

Així, el seu correlat social, polític i humà s'expressa molt millor en la noció de **societat liberal**. Les societats liberals són les estructures humanes de relació, govern i cultura que han acompanyat l'emergència del sistema capitalista. Els especialistes no es posen d'acord si és més correcte pensar que primer va aparèixer el sistema capitalista i després les societats liberals o viceversa.

Alguns autors pensen que el capitalisme és el resultat econòmic de l'auge i la consolidació de la societat liberal, altres que la imposició històrica del sistema capitalista implica la constitució d'una societat d'acord amb els seus principis econòmics, que seria la liberal, i un tercer grup planteja que tots dos processos han emergit en paral·lel i s'han alimentat mútuament. Per la nostra banda, ens limitarem a acceptar que el liberalisme és una realitat paral·lela a la del capitalisme, que totes dues estan completament lligades i interconnectades, però que hi ha l'excepció que la primera s'expressa preferentment en l'àmbit de les relacions socials i humanes.

El liberalisme s'ha entès com a ideologia, filosofia política o fins i tot com a doctrina econòmica. Nosaltres, no obstant això, ens farem ressò de les tesis de **Michel Foucault** i plantejarem que el liberalisme és un conjunt de pràctiques que comparteixen una determinada racionalitat.

És a dir, el liberalisme no és una institució o una doctrina, sinó una "manera de fer coses". Una manera de viure que afecta la conducta moral dels grups i les persones.

En termes històrics, l'aparició del liberalisme s'oposa a la denominada *raó d'estat*. Aquesta era una manera d'entendre la realitat en què les monarquies absolutes d'Europa prevalien per sobre dels interessos dels seus súbdits, els interessos dels seus estats absoluts. En aquests estats, l'activitat individual estava completament reglada, programada i vigilada. S'assumia que l'activitat del ciutadà era potencialment perillosa. Així, es controlava l'opinió per mitjà de la publicitat i es controlaven les activitats econòmiques mitjançant monopolis estatals.

Contra aquesta realitat social, el liberalisme pressuposa la capacitat que tenen les persones d'autogovernar-se i d'actuar amb independència de l'estat. S'assumeix que els ciutadans saben el que volen i saben el que fan. Ningú no és millor que ells per a conèixer quins són els seus interessos i com elaborar estratègies per a satisfer-los.

En les societats liberals no es reglamenta la llibertat dels individus. Es planteja que aquesta llibertat només s'ha de gestionar. És a dir, s'intervé sobre les **condicions de la llibertat**.

En aquestes societats s'assumeix que no es necessita un rei o governant que actuï a través d'un fals paternalisme. En lloc d'això, n'hi ha prou de definir un conjunt de normes raonables i assenyades per a la vida del ciutadà.

És a dir, la societat liberal és una societat que es dota de mecanismes que generen normes que regulen la conducta dels individus al marge de l'estat. L'objectiu d'això no és cap altre que crear uns **subjectes morals autoresponsables**, capaços de governar-se a ells mateixos i que no necessiten estructures socials o institucions que els tutel·lin.

En les societats liberals s'assumeix que l'individu és lliure, està educat i civilitzat. En aquestes condicions el seu govern i la seva relació amb els altres només pot passar per l'autodomini, l'autocontrol i l'autoregulació. Per tant, la gran pregunta o el principal problema de les societats liberals serà trobar maneres per a dotar-se dels millors mecanismes que generin les normes necessàries per a guiar aquesta autogestió.

El liberalisme troba la resposta a aquesta pregunta en els sabers tècnics i experts. El coneixement que generen procediments tècnics com les enquestes, les estadístiques, els censos, els programes de salut, etc. serà un corpus de saber que s'utilitzarà per a elaborar el joc normatiu que desplaçarà la figura del rei. Per primera vegada en la història, la societat liberal és una estructura humana en què la ciència i la tecnologia actuen com a principis rectors o mecanismes que proporcionen les directrius per a aquest funcionament.

Per tant, es pot afirmar que les característiques que posseeixen les societats liberals són:

1) **Instaurar una nova relació entre coneixement i govern.** El govern es vincula als coneixements positius sobre la conducta humana que desenvolupen les ciències socials. O sigui, el govern es vincula a la producció de debò, apareixen elements de govern com "els fets provats científicament" (ja no serà el mateix parlar de *persones grosses* o *persones amb sobrepès*), les teories, els diagrames i les tècniques d'especialistes.

2) **Es configura una nova definició de *subjecte social*.** El subjecte social és actiu i participa en tot el que té a veure amb la seva conducta i les relacions amb altres persones. En aquestes societats apareix una representació molt concreta de la individualitat. L'individu és una entitat que autogestiona directament tots els àmbits de la seva vida. Aquest individu recorre per a aquesta activitat a llenguatges, sabers, teories, normes que estableixen la bastida dels seus processos de decisió. I els troba en la ciència.

3) **Apareix una estreta relació amb els experts.** Es conformen formes d'autoritat diferents de la de l'estat o la religió i es defineix per primera vegada una realitat denominada *societat civil*.

4) **Les societats liberals, per primera vegada, plantegen el problema de la legitimitat de l'autoritat.** Preguntes com "qui pot governar?", "en quines condicions?", "com es legitima l'autoritat?", etc. es tornen fonamentals en aquestes societats. Les respostes sempre giraran entorn de la noció de *democràcia* i *expertesa*.

En definitiva, si calgués emfatitzar un gran canvi entre les societats liberals que emergeixen al principi del segle XIX i les tradicionals de segles precedents, sens dubte, caldria parlar del **paper de la norma**.

Les societats liberals són societats eminentment normatives.

Això no vol dir que no hi hagi normes en les societats tradicionals. La gran diferència rau en el fet que en les societats tradicionals el joc normatiu era establert per un sobirà i legitimat a partir de la seva autoritat divina.

En les societats liberals la situació és molt diferent. Les normes provenen d'institucions no autoritàries, com ara la **ciència** i la **tecnologia**. El ciutadà se'n dota perquè considera que estan legitimades a partir d'un coneixement expert i, per tant, el seu nivell d'arbitrarietat és reduït. Les normes, en aquest sentit, no són exteriors o alienes al subjecte social, el qual les utilitza per a definir la seva vida, el seu comportament, entendre's a ell mateix i els altres. Per tant, entendre com opera l'acció de la norma en les societats liberals implica entendre'n el funcionament mateix.

4.1. L'acció de la norma

Com hem esmentat, en les societats liberals els individus viuen i duen a terme les seves activitats a partir d'un joc normatiu que estableixen sabers experts. En aquest marc de funcionament convé preguntar-se com s'entén la norma i com actua.

Tothom coneix la paraula *norma*. Probablement, al llarg d'un dia la utilitzem diverses vegades. Parlem de les normes de circulació, les normes d'una institució, etc. També, segurament, sabem que hi ha unes normes explícites, que estan recollides en reglaments, còdexs, manuals o protocols, i altres d'implícites que no estan escrites enlloc però que funcionen gràcies al pes de la tradició. En aquesta categoria entren les normes d'educació, socialitat, convivència...

Doncs bé, *norma* és una paraula que ve de la noció llatina *normalis* i significa literalment 'perpendicular'.

Una norma és una espècie de línia recta o perpendicular que travessa un col·lectiu o una societat.

Les característiques de les normes són:

1) **La norma és la forma que té un grup de dotar-se a si mateix amb un comú denominador d'acord amb un principi, rigorós, d'autoreferencialitat.** És a dir, quan un grup es dota amb una norma s'està donant a si mateix un mecanisme per definir-se, per consolidar-se i tenir certa consistència en el temps i l'espai. La norma és una espècie de llenguatge bàsic i mínim que tots els integrants del grup assumeixen i comparteixen.

2) **Per mitjà de la norma tothom es pot mesurar, avaluar i identificar a si mateix.** La norma és el referent en què poden mirar tots els integrants d'una societat per saber si són semblants entre ells o no. O sigui, les persones que

segueixen la norma sempre seran més properes que les que no. Les que segueixen la norma es reconeixeran com a integrants d'una dinàmica comuna, s'identificaran com a iguals i rebutjaran els qui no la segueixen.

3) La norma és un mitjà per a resoldre el problema de la intersubjetivitat, de la comunicació entre individus. Les normes, com hem dit, ens fan comparables, actuen com un estàndard de mesura. I aquest estàndard l'utilitzem per a relacionar-nos amb els altres. Generem similituds i diferències en funció del nostre respecte de la norma.

4) La norma és individualitzadora. Ens col·loca a tots en una posició de distància segons si la seguim amb més o menys rigor. Posem-ne un exemple:

En un grup de joves que tenen una determinada estètica (gòtica, etc.) els individus es definiran a partir del seguiment que fan de la norma. Hi haurà els més estrictes i els que ho són menys, els que la segueixen regularment i els que ho fan només de tant en tant, etc.

5) La norma produeix lleis socials que tenen dues qualitats:

- En primer lloc, no es basa en la sobirania, en el sobirà, ningú no es pot atribuir la creació de la norma, ningú no la declara o l'estableix, no hi ha contracte. Es genera a partir d'activitats d'experts.
- En segon lloc, no hi ha legislador, la seva posició queda buida. La llei ja no és vàlida com una expressió de la voluntat general o de l'interès comú. La validesa d'una norma deriva del fet que no és imposada des de fora, sinó que s'observa a si mateixa sense requerir obediència. En un espai normatiu les constriccions són més aviat un obstacle, la norma elimina en la llei el joc de la relació vertical de sobirania a favor d'un horitzó de relacions més horitzontal i transversal.

6) La relació entre el que és normal i el que és anormal no és d'exterioritat. El que és anormal no està fora del normal. Un continuïum de possibilitats els connecta. El segon sempre depèn del primer. Gràcies al fet que definim una norma també podem definir el que no és normal.

Per tant, les societats liberals, per mitjà de l'operació del que és normatiu, són societats que tendeixen a l'horitzontalitat en termes de govern. El subjecte queda abandonat a si mateix en la tasca de conduir les seves relacions amb els altres i entendre's ell mateix.

4.2. La societat civil

Les societats liberals proposen la creació d'un àmbit en què es puguin conjugar la llibertat de l'individu i la justícia, és a dir, els límits que estableix el fet que vivim amb altres persones, sense necessitat de la figura del sobirà. Aquest nou àmbit serà la **societat civil**.

Filòsofs com **Hegel** havien definit la societat civil com una esfera d'interessos particulars que no era independent de l'estat. La societat civil (treball, propietat, economia) era un àmbit ètic i corporatiu dotat de la mateixa lògica universal que l'estat. **En depenia i n'emanava.**

Davant aquesta opinió, **Marx** havia plantejat que la societat civil **sí** que era independent de l'estat. Per a aquest autor, la societat era l'àmbit en què els homes treballen i resolen la seva subsistència material. En aquesta dinàmica, moltes vegades, la societat civil havia de posar **límits a l'estat.**

No obstant això, autors més recents, com per exemple **Michel Foucault**, han plantejat que la societat civil ni és una extensió de l'estat ni una esfera pública que posa límits a l'acció de l'estat. La societat civil és un terreny en què les societats liberals intenten conjugar l'existència d'un individu que és lliure i s'autogoverna amb la realitat d'un sistema capitalista de producció.

Totes dues realitats queden automàticament sincronitzades si s'hi apliquen les estratègies que preveu el liberalisme.

És a dir, si l'estat deixa d'intervenir sobre l'interès dels individus i si permet que la naturalitat dels processos econòmics (capitalisme) flueixi sense obstacles, això redundarà necessàriament en el benefici de tots els habitants de la societat liberal.

Segons l'esquema liberal, la riquesa d'uns no ha de generar necessàriament la pobresa d'uns altres, ja que si aquesta riquesa circula lliurement, sense traves burocràtiques i estatals, també els pobres se'n beneficiaran. La riquesa del ric no es preveu com un privilegi o una situació de desigualtat que cal solucionar. Al contrari, s'entén com una oportunitat per al pobre. La riquesa dels que més tenen genera més llocs de treball, serveis, estabilitat en les institucions, ja que hi ha recursos, etc.

La gran novetat de les societats liberals, la seva ruptura bàsica amb models socials anteriors, resideix en dues qüestions molt simples.

- En primer lloc, consisteix a haver postulat que la intervenció social s'ha de donar sobre les accions. És a dir, no es planteja que s'hagi d'intervenir directament sobre els altres (reprimint les seves accions de manera violenta), sinó sobre el camp possible de la seva activitat. Per tant, es busca no anul·lar la llibertat dels subjectes, sinó crear les condicions perquè aquesta llibertat es pugui exercir i consumir eficaçment.
- En segon lloc, el liberalisme planteja que hi ha un terreny de joc, la societat civil, en què el subjecte social s'articula amb una realitat econòmica sense necessitat de la intervenció estatal o de qualsevol altra institució, sigui de

Exemple

Un bon exemple d'això seria l'acció dels sindicats i les lluites obreres.

tipus moral o religiós. El ciutadà liberal és un subjecte dotat de les eines necessàries per a autogovernar-se i actuar en societat. O si més no, per a buscar-les. Aquestes eines bàsicament són jocs normatius que provenen de sabers experts legitimats científicament.

"Si empleo el término *liberal* es ante todo porque esta práctica gubernamental que comienza a establecerse no se conforma con respetar tal o cual libertad, con garantizar tal o cual libertad. Más profundamente, es consumidora de libertad. Y lo es en la medida en que sólo puede funcionar si hay efectivamente una serie de libertades: libertad de mercado, libertad del vendedor y el comprador, libre ejercicio de derecho de propiedad, libertad de discusión, eventualmente libertad de expresión, etc. Por tanto, la nueva razón gubernamental tiene necesidad de libertad, el nuevo arte gubernamental consume libertad. Consume libertad: es decir que está obligado a producirla."

Michel Foucault, 2007, pàg. 83.

4.3. Empresaris d'ells mateixos: l'auge de les societats neoliberals

Les societats liberals són les precursors del tipus de societat i cultura en la qual vivim actualment. No obstant això, són només això: el passat. El nostre present es defineix a partir d'un altre tipus de societats que, si bé presenten parentiu i vincles amb les liberals, no s'hi corresponen exactament.

La transformació del sistema capitalista en el denominat *capitalisme flexible* implica, al seu torn, una altra gran transformació: la de les societats liberals en **societats neoliberals**.

El liberalisme clàssic es basava en el *laissez-faire*, ja que suposava que el mercat té unes lleis internes que l'autoregulen sobre les quals no cal intervenir. El mercat és una espècie d'entitat natural que actua amb la seva pròpia lògica.

Doncs bé, el neoliberalisme entén que el mercat no és una realitat natural, és una estructura social, i assumeix que cal intervenir per a donar-hi forma. Però no directament sobre l'economia, sinó mitjançant accions reguladores la funció de les quals és crear un marc que garanteixi el bon funcionament del mercat.

És a dir, el neoliberalisme es planteja intervenir sobre les condicions de possibilitat del funcionament i el desenvolupament de la realitat econòmica. Aquesta intervenció busca crear una "estructura de competència" lliure.

"Tanto para el Estado como para los individuos la economía debe ser un juego: un conjunto de actividades reguladas, pero en las cuales las reglas no son decisiones que alguien (el Estado) toma por los demás. Se trata de un conjunto de reglas que determina de qué manera cada uno debe jugar un juego cuyo desenlace, en última instancia, es desconocido para todos. La economía es un juego y la institución jurídica que la enmarca debe pensarse como regla del juego."

Michel Foucault, 2007, pàg. 208.

Ara bé, crear aquesta estructura significa que la funció de l'estat ja no és **protegir el ciutadà**¹, sinó crear les condicions perquè el ciutadà es converteixi en un actor econòmic que es pugui moure amb total independència de l'estat.

⁽¹⁾Per exemple, amb polítiques d'ocupació plena, seguretat social, control sobre els preus, etc.

L'estat ja només vetllarà perquè la màxima quantitat possible d'individus s'autoregulin i gestionin els seus propis riscos.

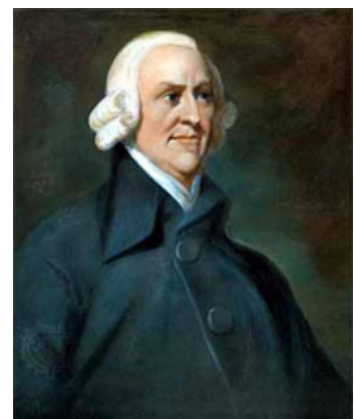
En les societats neoliberals desapareix la contraposició entre *societat* i *cultura*, d'una banda, i *economia*, de l'altra. Tota la societat és convertida en **un conjunt de jugadors econòmics**. La competència ho travessa tot com una llei inexorable. El correlat d'aquesta llei és la privatització de qualsevol tipus de servei social i atenció de l'estat. És el ciutadà el qui amb les seves reserves econòmiques s'ha de protegir contractant assegurances socials, policia privada, plans de pensió, educació, etc.

Per a molts autors, si el neoliberalisme no intervé sobre el mercat, sinó sobre el "marc del mercat", el que fa en realitat és intervenir sobre les institucions que serveixen de marc per a l'acció del mercat i la participació del ciutadà. Doncs bé, aquesta intervenció sobre aquestes institucions és en realitat un tipus de govern social.

El neoliberalisme actua, canvia i modifica institucions que són vitals per a la vida quotidiana del ciutadà. Per tant, és un sistema que actua per conduir les seves vides.

Una altra diferència important entre el liberalisme i el neoliberalisme té a veure amb **la noció de treball**.

- Els **teòrics del liberalisme clàssic** (Smith i Ricardo) van reduir el treball a una variable situada a l'interior de procés econòmic. Van analitzar el treball en termes quantitius (nombre d'hores treballades, despesa de força de treball, transferència de valor, etc.), però no van analitzar el que és el treball en si mateix, amb independència dels processos en què està inscrit.
- Per contra, els **economistes neoliberals** analitzen la força del treball des del punt de vista de qui treballa, és a dir, com un element constitutiu de la racionalitat del treballador. D'aquesta manera, el treball no és una cosa que el treballador "ven" al mercat, sinó que és el capital inicial, la llavor, que

el treballador inverteix en una transacció econòmica. Això significa que el salari no és el pagament injust per la sobreexplotació del treball, sinó que és un ingrés. Un ingrés que es pot reutilitzar per a invertir i augmentar el capital inicial (invertint en formació, destreses, competències, etc.).

Per tant, en les societats neoliberals, l'obrer mateix és una espècie de petit capitalista. L'obrer no està fora del sistema capitalista, no és la seva víctima, és un inversor més. I què ven l'obrer en el capitalisme flexible? Doncs les seves aptituds, les seves competències i la seva idoneïtat.

En les societats neoliberals tots els ciutadans són **empresaris d'ells mateixos**. Cal "esdevenir ocupable", i per a això és necessari invertir en un mateix. Aquest esforç personal farà que els subjectes tinguin orgull d'ells mateixos, se superin contínuament, conreïn les seves potències, gestionin els seus propis riscos i es converteixin, en definitiva, en ciutadans lliures.

En l'esquema de funcionament del capitalisme flexible i de les societats neoliberals és de vital importància la noció d'*inseguretat*. La creació d'un medi ambient competitiu només s'aconsegueix desmuntant sistemàticament qualsevol sistema de seguretat o atenció privatitzant tot el sector públic. Això vol dir que la millor manera de fer que els ciutadans siguin empresaris d'ells mateixos és la creació d'un ambient d'inseguretat generalitzada. Per quina raó? Senzillament perquè l'emprenedoria implica necessàriament la innovació, i aquesta es pot desenvolupar amb més facilitat en un ambient d'inseguretat i no en un ambient en què el ciutadà tingui assegurades i tutelades bona part de les dimensions que defineixen la seva vida.

El resultat més immediat i actual d'aquesta doctrina el coneixem bé. En les dues últimes dècades hem assistit a un procés incessant de privatització de bona part de les responsabilitats que tenia assumides l'estat. S'han privatitzat amplis sectors de l'educació, de la sanitat, de la seguretat... Hem assistit a l'aparició d'exèrcits privats, a la privatització de grans companyies estatals que oferien serveis vitals per a la ciutadania, etc.

4.4. El control en les societats neoliberals

El filòsof **Gilles Deleuze** va afirmar, en una cèlebre frase, que en l'actualitat:

"el hombre ya no está encerrado sino endeudado."

Deleuze, 2006, pàg. 284.

Amb aquesta declaració intentava posar de manifest els subtils mecanismes de control que actuen en les societats neoliberals. És a dir, en la nostra actualitat. Quatre trets descriuen aquests mecanismes:

1) **En les societats neoliberals no es persegueix castigar o disciplinar els ciutadans actuant directament sobre els seus cossos.** El control s'exerceix a partir de la modulació de la conducta. I això es fa intervenint sobre un medi ambient que n'afavoreix l'autoregulació. Això no significa que desaparegui la penalitat física, de cap manera. Sabem positivament que continua existint el dret penal, continuen actuant les presons, etc. El que sosté aquest filòsof és que, malgrat això, apareixen uns mecanismes subtils que s'imposen a la vella penalitat física i que busquen oferir un coneixement expert perquè els ciutadans s'autoregulin. En l'actualitat proliferen els especialistes en salut, els assessors, l'entrenament o *coaching*, la medicina individualitzada, la psicologia personal, etc. És a dir, proliferen les professions que tenen alguna cosa a dir sobre la conducta del ciutadà. A partir d'aquesta acció sobre la conducta s'exerceix el control més bàsic sobre el ciutadà, i la penalitat física clàssica queda relegada a un segon pla i per a casos extrems de conducta antisocial.

Proliferació de centres de teràpies alternatives

No seria desgavellat afirmar que la recent proliferació de centres de teràpies alternatives, orientals o paramèdiques obeeix a la mateixa lògica. Aquests centres tenen com a principal objectiu oferir un coneixement i unes pràctiques al ciutadà que li permetran regular molt millor la seva conducta quotidiana. La legitimitat d'aquest coneixement no prové de la ciència o la tecnologia, sinó que es fonamenta en tradicions mil·lenàries provinents d'altres països. Un bon exemple és el cas de l'acupuntura xinesa o de la medicina ayurveda de l'Índia.

2) **Encara que sembli paradoxal, en les societats neoliberals la llibertat dels subjectes és la condició mateixa de la possibilitat de la seva submissió.** Es parteix del fet que tots els individus, fins i tot els que habiten els marges de la societat (criminals, marginats, etc.), tenen la capacitat d'incrementar el seu capital humà mitjançant la creació, la innovació i l'emprenedoria. És a dir, són lliures per a aquesta acció. Doncs bé, els mecanismes de control actuaran regulant les condicions per a l'exercici d'aquesta activitat, d'aquesta llibertat. O sigui, som lliures, però el marc d'aquesta llibertat el delimita la lògica neoliberal i no el nostre propi criteri.

3) **En les societats neoliberals no hi ha res fora del mercat.** Aquesta afirmació no vol dir que tot es redueixi i actuï dins del mercat. El que significa és que la lògica del mercat s'estén a totes les dimensions de la nostra vida social i humana. Tot actua com un capital que s'inverteix, s'augmenta o es redueix, com una mercaderia que es compra o es ven, etc.

4) **En la nostra societat actual el que és immaterial té tanta importància com el que és material.** És a dir, les societats neoliberals són grans productores de símbols, informació, signes, idees i, en definitiva, maneres de viure. En aquest sentit, dos autors com Michael Hardt i Toni Negri han distingit tres tipus de treball immaterial en les societats neoliberals:

- El primer té a veure amb la manera com les tecnologies de la comunicació i la informació han transformat la producció material clàssica.
- El segon fa referència a les tasques de producció i utilització del coneixement.
- El tercer implica la producció i la manipulació d'afectes. Aquest últim esdeveniment és capital en les societats neoliberals i és dut a terme per la publicitat. El seu principal objectiu, com veurem en l'apartat cinc, és con-

formar un ciutadà consumidor com a unitat central de les societats neo-liberals.

5. El ciutadà de les societats neoliberals

Com hem vist anteriorment, el ciutadà de les societats neoliberals és un subjecte actiu. Un individu que condueix la seva vida i la de la seva família com si es tractés d'un tipus d'empresa, i que busca maximitzar i capitalitzar totes les forces de la seva existència a través d'actes calculats d'inversió. Aquest empresari d'ell mateix, a més, és bàsicament un gran consumidor. Consumeix mercaderies, consumeix idees, consumeix sabers, pràctiques i drets. És, abans de res, un ciutadà consumidor. A més, si alguna cosa caracteritza les societats neoliberals és la proliferació de noves formes de consum, de nous dispositius per a comprar i manejar hàbits de consum.

Per exemple, la societat neoliberal és una societat el consum de la qual es regeix per la lògica de les "marques".

5.1. Un món de marques

El consum de béns exerceix un paper decisiu en les societats neoliberals. **Sharon Zukin** ha formulat el problema pràctic de la compra de la manera següent:

"El consumidor no té el coneixement de la producció que tenien les generacions anteriors. Vers els anys seixanta, els nord-americans ja no sabien munyir una vaca, cuinar una rosquilla ni fer un cotxe amb un envàs de sabó o una caixa d'embalar."

Zukin, 2004, pàg. 56.

Per a l'autora, això significa que la persona que tracta de comprar d'una manera intel·ligent té necessitat d'una nova comprensió de les coses físiques. En lloc del **coneixement de la producció** apareix el **coneixement de l'ofici**. És a dir, ara en l'actualitat actuem amb una apreciació sensorial de les qualitats d'un producte, una comprensió modesta de les tècniques per a fabricar-lo i una certa imaginació per a construir el rerefons històric del producte i la tradició cultural de què procedeix.

No obstant això, malgrat ser encertat el diagnòstic de Zukin, oblida que vivim immersos en un sistema de marques que radicalitza aquesta tendència. Les marques intenten capitalitzar el que afirma l'autora i per fer-ho ofereixen un producte bàsic que es ven a tot el món, però oferint, al mateix temps, una diferència que sempre és local i està adaptada a la ubicació geogràfica en la qual es ven el producte.

La idea és mostrar que el producte és una cosa diferent i única. És a dir, la diferència local intenta dissimular l'homogeneïtat que en realitat caracteritza el producte que s'ofereix.

La lògica de les marques magnifica les petites diferències, de manera que la superfície de l'objecte sigui més important que l'objecte mateix. Posem-ne un segon exemple. Grans companyies de cotxes com Volkswagen i Ford produeixen versions d'un cotxe global –una plataforma bàsica de xassis, motor i elements de carrosseria– al qual després s'afegeixen petites diferències en els centres locals de venda i distribució. És el cas de l'Skoda i l'Audi d'alt nivell, que comparteixen el 90% de l'estructura bàsica però, al seu torn, un 10% de diferències.

Doncs bé, la publicitat se centra a maximitzar el conjunt de diferències. D'aquesta manera, és habitual que en la publicitat de l'Skoda es mostri clarament el cotxe per dins i per fora, amb una gran quantitat d'informació. Per contra, l'Audi és presentat des del seient del conductor i cap a fora. S'anuncia amb poca informació i la visió canvia d'un anunci a un altre segons que es tracti d'un Coupé o un Sedan. Aquestes diferències visuals destrueixen qualsevol similitud o associació entre l'Skoda i l'Audi en la ment del comprador i obren el producte a la imaginació del possible usuari. Així, no és estrany que l'Skoda s'associï a la necessitat de comprar un cotxe robust, utilitari i pràctic, mentre que la de l'Audi s'associï a la velocitat, una classe social i luxe.

El mateix es podria dir de la indústria informàtica o, com hem esmentat, del vestir. Així, en aquest moment, el fet d'imaginar petites diferències revesteix la màxima importància en la producció de guanys i benefici.

En l'actualitat, la publicitat ofereix el que un sociòleg anomenat **Erving Goffman** va denominar *marcs sense acabar*, que conviden el consumidor a participar i completar el quadre. S'intenta atreure el consumidor estimulants la seva imaginació i el seu desig, se'l convida a participar i a completar el circuit del màrqueting. Així, el consumidor participa en l'acte de crear una marca, i en aquest acte importa més la petita diferència que s'imagina i s'hi afegeix que la base o l'estructura essencial, que està completament estandarditzada.

Richard Sennet, en un llibre titulat *La cultura del nuevo capitalismo* (editat per Anagrama, 2006), explica que a Nova York va assistir a una sèrie de reunions d'anàlisi de producte sobre vodka en una prestigiosa agència de publicitat. La sorpresa va ser majúscula quan va observar que el problema al qual s'enfrontava l'agència era vendre un producte (vodka) que no té gust i pràcticament tampoc olor. L'equip creatiu, en l'intent de crear diferències i marcs sense acabar per al consumidor, va decidir mostrar imatges de torsos masculins musculats i femenins extremament atractius i connectats exclusivament pel nom del producte, sense cap al·lusió a la naturalesa del producte. S'intentava d'aquesta manera que el consumidor pogués fer qualsevol tipus d'inferència i associació.

Exemple

Per exemple, uns texans de la marca Levis seran iguals arreu del món. Però a cada país se'ls afegirà alguna peculiaritat local que mostri el producte com una cosa única i diferent en aquesta ubicació específica.

L'utilitarisme que va caracteritzar la publicitat clàssica ha deixat pas a la fantasia i les formes de vida. En l'actualitat les marques, els publicistes i els creatius ofereixen mons i formes de viure completament associades a l'objecte que venen i promocionen.

Un altre element important del consum actual i que val la pena esmentar és la **potència**. Els consumidors ordinaris comprem equipaments les capacitats dels quals mai no s'utilitzaran íntegrament: discos durs amb memòria per a milers de llibres, cotxes cada vegada més veloços, etc. Juntament amb la marca, també es consumeix potència. L'atractiu comercial de molts objectes consisteix a tenir més del que una persona podrà utilitzar mai. S'estableix, per tant, una curiosa connexió entre potència material de l'objecte i capacitat potencial de l'individu que el posseeix. La potència està divorciada de la pràctica i la realitat, però estimula el nostre desig i la nostra fantasia.

En definitiva, les polítiques de consum actual adopten dues formes: el compromís actiu amb la imaginació i l'estimulació mitjançant la potència.

5.2. Ciutadà consumidor d'opcions polítiques

La lògica d'acció que hem descrit en l'apartat anterior s'extrapola a l'àmbit polític. Aquest revesteix especial importància perquè afecta directament les nostres maneres de relacionar-nos amb els altres i amb les institucions. Les característiques d'aquest ciutadà consumidor d'opcions polítiques com si es tractessin de marques són les següents:

1) **Apareixen les plataformes comunes en política.** Hem dit fa un instant que empreses com Volkswagen ofereixen una carrosseria comuna a partir de la qual es magnifica el valor de les diferències fins a convertir-les en marques. Doncs bé, la política moderna adopta una configuració similar. En l'actualitat, en la majoria de països democràtics hi ha dos partits majoritaris que s'alternen en el poder i que ofereixen un consens polític ampli sobre grans temes.

2) **D'aquesta manera, les diferències es tornen la veritable experiència política en les societats neoliberals.** Estimulen els votants i els debats en els mitjans de comunicació. Davant aquesta situació, els partits polítics magnifiquen

Exemple

Per exemple: s'adopta una actitud proempresarial compartida, es maneja una ambivalència calculada en temes d'immigració i integració social, succeeix el mateix amb l'energia nuclear, etc. És a dir, hi ha una plataforma comuna sobre la qual articulen petites diferències.

els símbols i exalten els debats sobre trivialitats. Així, apareix un fenomen nou que abans no s'havia experimentat, l'obsessió per la vida privada dels polítics. De totes maneres, la forma més seriosa d'aquesta accentuació de diferències és la reconceptualització permanent del "fet esdevingut".

3) Existeix en el consumidor la convicció permanent que res no és suficient. El ciutadà consumidor demana als polítics tasques, reformes i esforços que mai no coneixen un punt d'arribada o finalització. És a dir, no existeix un projecte clar de desenvolupament i aspiració política. Aquesta dinàmica d'insatisfacció permanent és completament congruent amb la lògica neoliberal que planteja una situació de contínua competència i inseguretat.

4) El ciutadà consumidor opta per les polítiques més senzilles i còmodes. La democràcia exigeix que els ciutadans estiguin disposats a fer esforços per conèixer i gestionar el món que els envolta. En les societats neoliberals el ciutadà consumidor delega aquest esforç en els experts i s'abandona a l'opinió d'aquests.

5) Encara que sigui un tòpic molt usat, convé recordar que el ciutadà consumidor ha perdut la confiança en les classes polítiques. Això es deu a dues raons fonamentals. La primera és la corrupció evident que es desplega en aquestes classes. Però no és la raó més important o rellevant. La corrupció, en última instància, amb voluntat i esforç es pot controlar i fins i tot eradicar en alts percentatges. El motiu més important resideix en la constatació que els polítics són incapaços de canviar res en les societats en què vivim. Som plenament conscients de viure sota una lògica que els polítics amb prou feines qüestionen o modifiquen.

Exemple

Posem-ne un exemple de rabiosa actualitat. La majoria d'immigrants al nostre país són treballadors que paguen els seus impostos, que treballen netejant ciutats, hospitals, llars, en la pesca o en la indústria pesant, en gairebé tots els casos en treballs que rebutgem els locals. Doncs bé, és habitual que els partits polítics majoritaris reconceptualitzin el tema de la immigració de tal manera que totes aquestes persones apareguin en el mateix pla que els immigrants marginats, il·legals o delinqüents que no aporten res a la vida social.

6. És possible un capitalisme social?

La noció de *capitalisme social* és gairebé tan antiga com el naixement del mateix sistema capitalista. Al final del segle XIX, alguns idealistes van pensar que era possible instaurar mesures que controlessin l'afany d'enriquiment desbocat al qual conduïa la lògica del capital i, a més, utilitzar alguns dels seus beneficis per a millorar les condicions de vida de la classe treballadora.

En aquesta convicció van trobar l'origen les mesures socials que van buscar millorar les cases i els habitatges dels obrers de les fàbriques tèxtils, augmentar la salut en les classes més desfavorides socialment a les grans ciutats, potenciar l'educació, etc., i que van veure la llum en països com l'Anglaterra victoriana o la França de la tercera república. De la mateixa manera, la doctrina de Keynes, al segle XX, va trobar la inspiració en la mateixa font.

A aquesta esperança o il·lusió –redistribuir d'una manera més justa el benefici que genera el moviment del capital– la va denominar *capitalisme social*.

No obstant això, el seu esperit va desaparèixer completament amb l'arribada del capitalisme flexible i les societats neoliberals. La noció va quedar obsoleta i els defensors del capitalisme sense traves ni límits, ni regulació de cap tipus, la van considerar un somni estantís i merament romàntic.

Però els últims anys, de la mà de les transformacions i dels patiments que ha portat la crisi econòmica actual, s'ha començat a parlar de nou d'un capitalisme més just i social. Amb la descripció de tres esforços que van en aquesta línia tancarem el mòdul. Aquests esforços impliquen, alhora, una crítica i un bri d'esperança enfront de les lògiques del capitalisme flexible i la societat neoliberal. Mostren que el nostre present té sortida i pot ser d'una altra manera.

1) El primer esforç ha aparegut a la Gran Bretanya i als Estats Units i consisteix a **intentar donar forma a "institucions paral·leles"** que tracten de facilitar als treballadors la continuïtat i la sostenibilitat absents en les noves organitzacions ultraflexibles i que actuen a curt termini. Aquests esforços se centren a repensar, per exemple, l'activitat dels sindicats.

En aquesta nova concepció s'ha plantejat que els sindicats actuïn com a agència d'ocupació i registre de treballs. És a dir, el sindicat es transforma i es converteix en un mediador que compra pensions de jubilació i atenció mèdica per als seus membres i ofereix el plus d'una comunitat que acull i defensa els seus socis. Així, la United Auto Workers dels Estats Units té entre les seves files tot tipus de treballadors, inclosos professors universitaris o professionals liberals.

Qui va ser John Maynard Keynes?

Va ser un economista britànic les idees del qual van tenir una important influència en la majoria de països europeus i nord-americans durant els anys quaranta i cinquanta del segle XX. Va defensar polítiques d'intervenció de l'estat per a mitigar els efectes adversos dels períodes de recessió de l'activitat econòmica.

2) Un segon esforç és l'ocupació **compartida**. Holanda és un país pioner en aquesta experiència. En aquest país cada ocupació ha estat dividida per dues o per tres. El mateix lloc de treball és compartit per diverses persones a temps parcial i, quan les condicions del mercat ho permeten, una persona pot ocupar diverses ocupacions amb aquest format. L'ocupació compartida té alguns desavantatges, especialment salarials, però ofereix alguns elements molt positius.

3) El tercer esforç és el denominat **ingrés bàsic**. Aquest plantejament és merament teòric i suggereix que els països altament industrialitzats estan en plenes condicions d'oferir a tota la seva població un ingrés bàsic per comprar educació, atenció mèdica i pensions al mercat obert. Amb aquest plantejament, desapareixeria l'assegurança de desocupació, l'estat mainadera i seria per mitjà dels impostos que s'asseguraria a tothom un nivell mínim de qualitat de vida. Si es malgasta l'ingrés bàsic, el problema és personal i no estatal o social.

Els tres esforços esmentats plantegen que la inseguretat no és una realitat inevitable que hem d'acceptar sense cap més consideració crítica o avaluació. La inseguretat és fruit d'un sistema concret de producció i de treball, el capitalisme flexible, i és possible fer coses per a revertir-la.

Finalment, esmentarem que alguns autors (Robert Putnam o Richard Sennet) han plantejat obertament que un valor cultural com la "utilitat" podria ser una eina poderosa per a frenar i subvertir l'esquema del capitalisme flexible i la manera de viure que ofereixen les societats neoliberals.

Sentir-se útil és aportar alguna cosa que interessa als altres. Només que es pugui acceptar que el sentiment d'utilitat és un bé públic i tingui reconeixement social i polític, ja estariem combatent l'angoixa i la por que genera la inutilitat en les societats neoliberals. La utilitat és una declaració simbòlica que es torna més rellevant quan té suport polític i és un element transversal que pot assolir des del més alt executiu d'una multinacional fins al més modest treballador dels serveis públics.

En definitiva, el capitalisme social no és només una utopia. Hi ha mesures i pràctiques que hi confereixen cos i caràcter de realitat. La seva implementació comportaria un límit clar per al desenvolupament desbocat d'un sistema que llança les persones a l'interior de l'huracà de la inseguretat i la flexibilitat total.

Exemple

Per exemple, evita l'ansietat intermitent que comporten els contractes a curt termini. I, a més, l'autorespecte que proporciona tenir feina es manté encara que només es treballi una part de la setmana o del dia.

Resum

Es poden oferir multitud de definicions canòniques i informals de la paraula *capitalisme*. No obstant això, una fórmula mínima i comuna a totes aquestes definicions és assumir que és un mecanisme d'acumulació il·limitada de capital a través de mitjans formalment pacífics. Per tant, el capitalisme s'ha d'entendre com un sistema en què contínuament es mobilitza capital per a generar beneficis.

L'acumulació de riqueses, béns immobles, diners, etc. no té res a veure amb aquest sistema. Aquesta idea formaria més aviat part d'un imaginari propi de les societats precapitalistes. En el sistema capitalista sempre s'ha d'invertir i reinvertir, és a dir, moure capital per a generar més capital. És una lògica que no es pot aturar.

Un element característic del capitalisme és que pràcticament des que va néixer es va diagnosticar que desapareixeria ràpidament. No obstant això, com tots sabem bé, és un sistema d'organització econòmica que ja fa diversos segles que dura i que no para d'estendre's geogràficament. Això es deu, especialment, al fet que ha sabut mutar i canviar per adaptar-se a les crítiques i les vicissituds històriques per les quals ha travessat.

Des de la seva aparició, el capitalisme va rebre dures crítiques que s'agrupen en dos grans conjunts. Tenim la crítica artista, que denuncia que aquest sistema fa perdre a l'ésser humà valors tradicionals, com la comunitat, la capacitat creativa, estètica, etc., i vindica formes de vida –especialment una vida bohèmia i dedicada a l'art– que el curtcircuiten. I tenim la crítica social. Aquesta crítica planteja que el sistema capitalista és una estructura d'opressió i explotació en què uns quants s'enriqueixen gràcies al treball de la immensa majoria. Les formes més radicals d'aquesta crítica, per exemple el marxisme, en reivindiquen la mort i la necessitat d'un sistema alternatiu d'organització de la producció i la vida econòmica –seria el cas del comunisme. Les menys radicals aposten per un capitalisme social que és capaç de redistribuir la riquesa i el benefici que genera el moviment permanent de capitals.

Davant aquesta situació, el sistema capitalista no es va quedar immòbil. Va reaccionar i es va convertir en un capitalisme flexible. Des d'aquest moment, el discurs de la flexibilitat és present en tota la nostra vida quotidiana. La flexibilitat postula que per a fer front als avatars del mercat i a les crisis econòmiques hem d'estar disposats a canviar d'ocupació, acceptar sous variables i, en una paraula, portar formes de vida que acceptin el canvi permanent.

El capitalisme és molt més que un mecanisme que organitza la vida productiva. És un sistema que amara la nostra ideologia, els nostres imaginaris i defineix la nostra manera de viure socialment i culturalment parlant. En aquest sentit, l'auge del capitalisme està vinculat a l'aparició d'uns tipus concrets de vida social. Així, es parla de societats liberals i neoliberals per a caracteritzar aquests tipus.

La societat liberal és un tipus d'estructura que trenca amb la raó d'estat de les societats monàrquiques i defensa un individu que és un subjecte lliure i civilitzat que no requereix la tutela de l'estat o de la religió per a conduir la seva vida. El liberalisme postula "la norma" com a alternativa a la intervenció estatal. Però no qualsevol tipus de norma, només una norma fonamentada científicament i tècnicament.

Les societats neoliberals porten fins a l'extrem el que han apuntat les liberals. D'aquesta manera, plantegen que el subjecte ha de conduir tota la seva vida i la de la seva família com si gestionés una empresa. De fet, l'individu és conceptualitzat com un empresari d'ell mateix que viu en un mitjà d'inseguretat i màxima competitivitat. Aquest subjecte, a més, actua bàsicament com a consumidor. Consumeix productes, ideologia, drets i opcions polítiques. És un ciutadà consumidor.

Aparentment no s'albiren sortides a la lògica de les societats neoliberals i al capitalisme flexible. No obstant això, recentment han aparegut algunes iniciatives que recuperen la vella idea de capitalisme social com a límit i alternativa a les maneres de viure del neoliberalisme.

Glossari

capitalisme *m* Mètode o manera d'organitzar la producció i l'activitat econòmica. Es pot definir a partir de la fórmula mínima: "obtenir el màxim benefici possible a partir de mitjans formalment pacífics". De totes maneres, el sistema capitalista desborda les fronteres del que és purament econòmic i es converteix en un sistema social i ideològic, és a dir, una manera de viure i entendre la realitat.

capitalisme flexible *m* Fase o moment del capitalisme en què es postula que per a fer front a les crisis econòmiques s'ha d'imposar la màxima flexibilitat en tots els aspectes de la vida econòmica. Aquest principi també afecta els treballadors i les seves vides. El capitalisme flexible advoca per un rebuig frontal de qualsevol tipus de control o regulació sobre el capital.

capitalisme social *m* Ideari que neix al segle XIX i planteja que és possible utilitzar part de la riquesa que produeix el sistema capitalista per a millorar les condicions de vida dels menys afavorits pel moviment del capital. Defensa la redistribució social de la riquesa.

crítica artista *f* Crítica del sistema capitalista que es planteja al segle XIX i principi del XX. En essència, se l'acusa de destruir aspectes tan importants de la vida humana com la tradició, la capacitat creativa, el gust pel que és estètic, etc.

crítica social *f* Crítica del sistema capitalista que apareix durant el segle XIX. Manifesta que el capitalisme és un sistema d'explotació. Una classe propietària dels mitjans de producció s'enriqueix amb el treball de la classe assalariada.

economia de mercat *f* S'acostuma a confondre amb el sistema capitalista, però són pràctiques diferents. L'economia de mercat és prèvia al capitalisme i planteja que l'activitat econòmica s'ha d'organitzar a partir d'un mercat que regula la compravenda de productes.

fordisme *m* Sistema de producció que apareix a mitjan segle XX. Planteja l'especialització del producte, del treballador i la sobreproducció com a eines per a reduir costos. Si es produeix massivament un producte, l'excedent forçarà la reducció de preus i, per tant, més persones hi podran accedir. El fordisme va buscar ampliar la base de persones que participaven en el joc capitalista.

norma *f* Literalment significa 'perpendicular'. En el liberalisme apareix com l'alternativa a la guia del sobirà o la religió. No obstant això, el liberalisme entén la norma d'una manera nova. La norma ja no és una pauta de conducta transcendental que imposen poders aliens al subjecte. Ara és una pauta de conducta fonamentada en un discurs tècnic i científic que la legitima com a veritable i permet que el subjecte l'assumeixi com a principi rector de la seva conducta.

postfordisme *m* Assenyala un moment del desenvolupament del sistema capitalista en què la producció no se centra en l'elaboració de productes, sinó d'informació, idees, coneixement, etc. El postfordisme parla d'un capitalisme en què es compraven, comercia, etc. coneixement i informació.

societat civil *f* Terreny de joc en què s'articula l'acció d'un subjecte lliure, autoregulat i autogestionat, amb l'acció jurídica, és a dir, amb els límits que estableix el fet de viure en comunitat. El liberalisme va plantejar que aquest terreny havia d'estar lliure de l'acció o la intervenció estatal, perquè el ciutadà liberal era capaç de conduir-se autònomament de manera econòmica i moral gràcies a l'ús de normes lliurement acceptades.

societats liberals *f pl* Correlat social que emergeix amb l'auge del capitalisme. La seva característica principal és creure en un subjecte que s'autoregula i en la no-intervenció sobre el mercat.

societats neoliberals *f pl* Correlat social de l'auge del capitalisme flexible. La seva característica principal és plantejar que no cal intervenir sobre el mercat mateix, però sí sobre les condicions de possibilitat que en regulen l'activitat. A més, postula que el subjecte ha de conduir la seva vida com si aquesta fos una empresa.

taylorisme *m* Sistema d'organització del treball creat per Frederick Winslow Taylor. Bàsicament, consisteix a establir amb claredat i precisió la divisió de les diferents tasques d'un procés de producció. L'objectiu és augmentar la productivitat i evitar el control del treballador sobre els temps del procés productiu. Taylor va elaborar el seu sistema d'organització racional aplicant mètodes científics d'orientació positivista i mecanicista per a analitzar la relació entre l'obrer i les tècniques modernes de producció industrial.

toyotisme *m* El toyotisme és un sistema d'organització del treball que defensa la idea de treball flexible, planteja un augment de la productivitat a partir de la gestió i organització

just in time i organitza el treball en els tallers a partir d'un esforç col·lectiu que busca superar la mecanització i individualització de la cadena fordista.

Bibliografia

Bibliografia recomanada

Boltanski, L.; Chiapello, E. (2002). *El nuevo espíritu del capitalismo*. Madrid: Akal.

Castells, M. (1998). *La era de la información: economía, sociedad y cultura*. Madrid: Alianza Editorial.

Castells, M. (2001). *El trabajo flexible en la era de la información*. Madrid: Alianza Editorial.

Sennet, R. (2000). *La corrosión del carácter*. Barcelona: Anagrama.

Sennet, R. (2006). *La cultura del nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.

Bibliografia general

Bauman, Z. (2003). *Modernidad líquida*. Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.

Boltanski, L.; Chiapello, E. (2002). *El nuevo espíritu del capitalismo*. Madrid: Akal.

Braudel, F. (1983). *Civilización material, economía y capitalismo*. Madrid: Alianza Editorial.

Castells, M. (1998). *La era de la información: economía, sociedad y cultura*. Madrid: Alianza Editorial.

Castells, M. (2001). *El trabajo flexible en la era de la información*. Madrid: Alianza Editorial.

Deleuze, G. (2006). *Conversaciones*. València: Pre-Textos.

Foucault, M. (2007). *El nacimiento de la biopolítica*. Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.

Goffman, E. (1976). *Gender Advertisement*. Nova York: Harper and Row.

Hardt, M.; Negri, T. (2002). *Imperio*. Madrid: Alianza Editorial.

Hirschman, A. (1999). *Las pasiones y los intereses: argumentos políticos a favor del capitalismo previos a su triunfo*. Barcelona: Península.

Marx, K. (1990). *El capital*. Barcelona: Edicions 62.

Packard, V. (1973). *Las formas ocultas de la propaganda*. Buenos Aires: Sudamérica.

Sennet, R. (2000). *La corrosión del carácter*. Barcelona: Anagrama.

Sennet, R. (2006). *La cultura del nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama

Weber, M. (1982). *L'Ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Barcelona: Edicions 62.

Zukin, S. (2004). *Point of Purchase*. Londres: Routledge.

